Svensk och EU-domstolens rättspraxis i internationell privat- och processrätt 2017–2018

Av seniorprofessor MICHAEL BOGDAN

Inledning

Denna rättsfallsöversikt utgör en fortsättning på den föregående redogörelsen för EU-domstolens och svenska rättsfall inom ämnesområdet internationell privat- och processrätt under åren 2015 och 2016 (se SvJT 2017 s. 521–577). Översikten syftar till att omfatta åren 2017 och 2018, men förseningar i vissa rättsfallsseriers publikation kan medföra att några få avgöranden meddelade före 2018 års utgång inte kommer att behandlas förrän i nästa rättsfallsöversikt. Framställningen begränsas till avgörandenas internationellt privat- och processrättsliga frågeställningar, vilket gör att andra aspekter, hur intressanta de än må vara, lämnas åsido. För att kunna framställa den behandlade rättsfrågan inom det mycket begränsade utrymme som står till förfogande har jag vidare stundom tvingats att även i övriga avseenden göra vissa förenklingar rörande såväl de faktiska omständigheterna som parternas och domstolarnas argumentation.

Innehållsförteckning:

1 Allmänna problem
2 Personalstatut och personrätt
3 Äktenskaps ingående och upplösning
4 Äktenskaps rättsverkningar
5 Föräldraskap, vårdnad och underhåll
6 Successionsrätt
7 Tillämplig lag för avtalsförpliktelser
8 Tillämplig lag för utomobligatoriska förpliktelser
9 Domsrätt i förmögenhetsrättsliga mål
10 Erkännande och verkställighet av utländska avgöranden
11 Summariska processformer
12 Utlänningars processuella ställning
13 Insolvensrätt
14 Erkännande och verkställighet av utländska skiljedomar
15 Gränsöverskridande delgivning

1 Allmänna problem

Ett viktigt bidrag till den svenska internationella privaträtten lämnades av HD i två samtidigt meddelade och i här relevanta avseenden identiska avgöranden, *NJA 2017 s. 168* och *NJA 2017 N 6*, låt vara till stor del i form av *obiter dicta*. Tvisterna, som handlade om betalning av *mahr* (s.k. islamisk brudpenning eller morgongåva), beskrivs närmare i avsnitt 4 nedan, men domarnas punkter 9–11 uttrycker, under den passande rubriken ”Allmänt om domsrätt och tillämplig lag”, HD:s principiella inställning till vissa mera allmänna internationellt privaträttsliga frågeställningar. Såvitt gäller svensk domsrätt uttalade HD att den normalt förutsätter ett svenskt rättskipningsintresse, vilket dock inte hindras av att tvisten rör ett rättsinstitut som saknar direkt motsvarighet i svensk rätt. Om svensk domstol är behörig behöver tvistefrågan kvalificeras som tillhörande ett visst rättsområde, vilket enligt HD som huvudprincip skall ske enligt svensk lag. En domstol bör i en tvist med internationell anknytning i allmänhet självmant uppmärksamma frågan om tillämplig lag. Parterna i ett dispositivt tvistemål, dvs. där förlikning enligt svensk intern rätt är tillåten, får dock vid tiden för domstolsprövningen av tvisten komma överens om tillämplig lag för denna. Parternas samstämmiga förklaring om att svensk rätt skall tillämpas bör i sådana mål godtas av domstolen, förutsatt att det finns en anknytning till Sverige. Ett sådant medgivande får enligt HD inte utan vidare återkallas i högre instans. — HD:s uttalanden på dessa punkter innehåller inte några revolutionerande nyheter, men det är av stor betydelse att man nu känner till dess uppfattning rörande en del allmänna internationellt privaträttsliga frågeställningar beträffande vilka det hittills kunnat råda delade meningar. Det viktigaste i HD:s resonemang är att frågan om tillämplig lag i allmänhet skall uppmärksammas *ex officio*, dvs. även om den av förbiseende eller annan anledning inte tas upp av parterna. HD gör härvid ingen skillnad mellan dispositiva och indispositiva mål, men parterna, om de vid tiden för domstolsprövningen är eniga om tillämpning av svensk lag, kan i dispositiva mål undvika tillämplig utländsk rätt, vilket kan vara rimligt av t.ex. processekonomiska skäl om tvisteföremålet är av så begränsat värde att det inte motiverar den kostnad och den tidsutdräkt som utredningar om utländsk lag skulle föranleda. Denna möjlighet av närmast processrättslig natur (s.k. *accord procédural*) torde vara av betydelse först och främst i sådana dispositiva mål där parterna inte har rätt att ingå bindande lagvalsavtal redan före tvistens uppkomst eller där deras valmöjlighet före tvistens uppkomst är begränsad till vissa rättssystem (se t.ex. artikel 14(1) i Rom II-förordningen nr 864/2007 om tillämplig lag förutomobligatoriska förpliktelser och 3 § lagen (1990:272) om internationella frågor rörande makars och sambors förmögenhetsförhållanden). Förutsättningen att tvisten skall ha en anknytning till Sverige torde normalt vara uppfylld eftersom frågan endast aktualiseras om svensk domstol har domsrätt. Det bör dock noteras att HD synes gå längre än

så, eftersom dess formuleringar tillerkänner parter i dispositiva tvistemål möjlighet att ”vid tiden för domstolsprövningen komma överens om tillämplig lag”, utan att begränsa valmöjligheten till just svensk rätt. Av intresse är också att HD bekräftar att den internationellt privaträttsliga kvalifikationen som huvudprincip skall ske enligt svensk rätt (*lex fori*) och att den omständigheten att tvisten handlar om ett i svensk rätt okänt rättsinstitut (s.k. typfrämmande rättsinstitut) inte i sig hindrar svensk domstol att ta upp tvisten till prövning.

Om tolkning av *ordre public*-förbehållet i 55 § 2 mom. lagen (1999:116) om skiljeförfarande, avseende erkännande och verkställighet av utländska skiljedomar, se *NJA 2018 s. 323* som behandlas i avsnitt 14 nedan.

2 Personalstatut och personrätt

Ett spädbarns hemvist i samband med tillämpning av artikel 11(1) i Bryssel II-förordningen nr 2201/2003 avgjordes av EU-domstolen den 8 juni 2017 i saken *OL* v. *PQ (mål C-111/17)*. Barns hemvist vid tillämpning av samma förordnings artikel 8(1) prövades av EU-domstolen den 15 februari 2017 i saken *W, V* v. *X (mål C-499/15)*, den 28 juni 2018 i saken *HR (mål C-512/17)* och den 17 oktober 2018 i saken *UD* v. *XB (mål C-393/18)*. Domarna beskrivs närmare i avsnitt 5 nedan.

I sin dom den 8 juni 2017 i målet *Freitag (mål C-541/15)* tog EU-domstolen ställning till erkännande i Tyskland av en namnändring som en i Tyskland bosatt person med såväl rumänskt som tyskt medborgarskap utverkat i Rumänien. Enligt en tysk lagregel (artikel 48 EGBGB), utfärdad för att genomföra de krav som följer av EU-domstolens dom i saken Grunkin-Paul (mål C-353/06, kommenterad i SvJT 2010 s. 39–41), ska namn förvärvade i annan medlemsstat erkännas om personen vid tiden för förvärvet stadigvarande vistades i den medlemsstaten, vilket inte var fallet i det aktuella målet. Den tyska domstolen undrade dock, som dess fråga uppfattades av EU-domstolen, huruvida Tysklands vägran att erkänna den rumänska namnändringen inte skulle utgöra ett otillåtet hinder för den fria rörligheten i den mening som avses i artikel 21 FEUF. EU-domstolen fann, med hänvisning till personens dubbla medborgarskap och till att två olika namn på en och samma person kan ge upphov till förvirring och olika olägenheter, att så vore fallet om tysk rätt inte erbjöd andra vägar att lösa problemet. För EU-rätten saknar det i princip betydelse vilket internt förfarande som sökanden kan åberopa för att göra gällande sina namnrättigheter, vilket betyder att det räcker att problemet med de olika efternamnen kan undanröjas medelst administrativ namnändring i enlighet med den tyska namnlagstiftningen. — Enligt 30 § i den svenska lagen (2016:1013) om personnamn har den som genom födelse, ändrat civilstånd eller annat familjerättsligt förhållande förvärvat namn i en annan medlemsstat i EU, övrigt EES eller i Schweiz rätt att förvärva det namnet också i Sverige, om han vid förvärvet var medborgare eller hade hemvist i den staten eller hade

någon annan särskild anknytning dit. I motsats till den tyska artikel 48 EGBGB uppställs således inte något absolut hemvistkrav. Å andra sidan omfattar den svenska regeln inte utländska administrativa namnförvärv, samtidigt som gränsdragningen mellan dessa och de familjerättsliga namnförvärven inte alltid är solklar. EU-domstolens domslut nämner att den aktuella namnändringen innebar återgång till det namn som personen i fråga erhöll vid födseln, men detta torde inte ha varit avgörande för utgången och det framgår inte av domen om denna omständighet var avgörande för de rumänska myndigheter vilka beviljat namnändringen. I varje fall måste den svenska regeln tillämpas så att artikel 21 FEUF, som den tolkas av EU-domstolen, ges full verkan.

Av stor betydelse för EU:s associationsrätt är domen meddelad av EU-domstolens stora avdelning den 25 oktober 2017 i saken *Polbud (mål C-106/16)*. Bolagsstämman i ett polskt bolag beslutade att bolagets registrerade säte skulle flyttas till Luxemburg. Syftet med ändringen synes ha varit att omvandla bolaget till ett bolag som i associationsrättsligt avseende omfattades av luxemburgisk rätt, samtidigt som styrelsens faktiska säte och bolagets ekonomiska verksamhet skulle kvarstanna i Polen. Enligt luxemburgisk lag kunde det polska bolaget, utan att förlora sin status som juridisk person, på detta sätt omvandlas till ett luxemburgiskt bolag, medan polsk rätt krävde att det polska bolaget, för att kunna avregistreras i Polen, skulle likvideras och sluta att existera. EU-domstolen ställdes i detta sammanhang inför frågan om den polska regeln, vilken försvårade eller t.o.m. hindrade gränsöverskridande bolagsombildningar, var förenlig med bolagets etableringsfrihet som den fördragsfästs i artiklarna 49 och 54 FEUF. EU-domstolen konstaterade att denna etableringsfrihet omfattar rätten för ett bolag bildat enligt en medlemsstats rätt att omvandlas till ett bolag som omfattas av en annan medlemsstats lag. Detta förutsätter dock att villkoren enligt den sistnämnda medlemsstatens lag uppfylls, särskilt såvitt gäller dess kriterium för att fastställa att bolaget har relevant anknytning till landets rättsordning. EU-domstolen påpekade också att i avsaknad av EU-rättslig reglering får varje medlemsstat bestämma den anknytningsfaktor som avgör vilken nationell rätt som ska tillämpas på ett bolag, varvid artikel 54 jämställer bolagets säte, huvudkontor och huvudsakliga verksamhet. Att ett bolag flyttar sitt säte från en medlemsstat till en annan i syfte att omfattas av gynnsammare lagstiftning utgör enligt EU-domstolen i sig inte något missbruk. Att det polska bolaget beslutat att endast flytta sitt stadgeenliga säte till Luxemburg, utan att flytten rörde bolagets faktiska säte, betyder således inte att flytten inte omfattas av artiklarna 49 och 54. Inskränkningar av etableringsfriheten kan visserligen godtas om de är motiverade av tvingande allmänintresse, men den polska lagstiftningens likvidationskrav innebar enligt EU-domstolen en allmän presumtion för missbruk och gick utöver vad som var nödvändigt för att skydda borgenärers, minoritetsägares och arbetstagares intressen. Kravet var därför oproportionerligt och stred mot artiklarna 49

och 54. — Avgörandet bygger på de tidigare domarna Centros (mål C-212/97) och Vale (mål C-378/10, se SvJT 2013 s. 942). Av särskilt intresse är att EU-domstolen bekräftade medlemsstaternas rätt att autonomt välja det anknytningsmoment (såsom registrerat säte, faktiskt säte eller huvudsaklig verksamhet) som bestämmer tillämplig bolagslag och även fastslog att artikel 49 omfattar rätten att flytta det registrerade sätet utan att flytta den ekonomiska verksamheten.

3 Äktenskaps ingående och upplösning

Av betydande intresse för bl.a. makar vilka i Sverige ingått ett samkönat äktenskap är Europeiska människorättsdomstolens dom den 14 december 2017 i de förenade målen *Orlandi and others* v. *Italy, (applications nos. 26431/12 et al.),* avseende behandling i Italien av dylika äktenskap ingångna i Nederländerna, Kanada och Kalifornien. Under den i målen relevanta tiden (italiensk rätt har sedermera ändrats) erkände Italien inte utländska samkönade äktenskap och tillerkände inte heller dessa några andra rättsverkningar som lagreglerad familjebildning (t.ex. som registrerade partnerskap). Strasbourgdomstolen slog fast att underkännandet av äktenskapen som sådana inte utgjorde någon kränkning av europeiska människorättskonventionens artikel 8 (rätt till skydd för privat- och familjeliv). Å andra sidan kom domstolen med fem röster mot två fram till att frånvaron av någon alternativ rättslig regim för dessa par var oförenlig med samma artikel, eftersom den bortsåg från att parets situation motsvarade familjeliv enligt artikeln och lämnade paret i ett rättsligt vakuum. — Avgörandet innebär att ett i Sverige ingånget samkönat äktenskap inte får ignoreras och helt frånkännas rättsverkningar i de övriga konventionsstaterna, låt vara att dessa inte är skyldiga att erkänna äktenskapet som sådant. Tilläggas kan att inte heller EU-rätten tvingar en medlemsstat att behandla ett i en annan medlemsstat ingånget samkönat äktenskap som ett fullvärdigt äktenskap, utan godtar att det endast ges begränsade rättsverkningar eller behandlas som t.ex. registrerat partnerskap. Jfr därom t.ex. premiss 17 i EU-förordningen nr 2016/1103 om makars förmögenhetsförhållanden, enligt vilken begreppet äktenskap inte definieras i förordningen utan i medlemsstaternas nationella rätt.

Det sist sagda bekräftas också av EU-domstolens stora avdelnings dom den 5 juni 2018 i saken *Coman* v. *Inspectoratul General (mål C-673/16).* En rumänsk och en amerikansk medborgare av samma kön ingick äktenskap i Belgien men fick av rumänska myndigheter besked att den amerikanska maken inte kunde få uppehållsrätt i Rumänien i egenskap av familjemedlem, eftersom äktenskap mellan personer av samma kön inte erkänns enligt den rumänska civillagen. EU-domstolen ställdes i detta sammanhang inför frågan om huruvida detta ställningstagande är förenligt med artikel 21(1) FEUF om unionsmedborgarnas fria rörlighet inom EU. Enligt EU-domstolen är ingående av äktenskap visserligen ett område som faller under medlemsstaternas befogen-

heter men utövande av dessa befogenheter måste iaktta unionsrätten. Om medlemsländerna gavs möjlighet att bevilja eller neka uppehållsrätt för tredjelandsmedborgare beroende på sin inställning till samkönade äktenskap skulle det leda till att den fria rörligheten skulle variera från en medlemsstat till en annan. En begränsning av den fria rörligheten måste grunda sig på objektiva hänsyn till allmänintresset och stå i proportion till sitt legitima syfte, dvs. inte gå utöver vad som är nödvändigt. EU-domstolen hänvisade också till att respekt för privat- och familjelivet garanteras i artikel 7 i EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna och kom fram till att den medlemsstat, som en av makarna är medborgare i, inte får vägra uppehållsrätt för en tredjelandsmedborgare med motiveringen att denna medlemsstat inte medger äktenskap mellan personer av samma kön. En dylik skyldighet ”att erkänna ett äktenskap enbart såvitt gäller beviljande av en härledd uppehållsrätt för en tredjelandsmedborgare” innebär enligt EU-domstolen inte någon kränkning av den berörda medlemsstatens nationella identitet och inte heller att lag och ordning påverkas menligt i denna stat. EU-domstolen synes dock endast uttala sig om erkännande av sådana samkönade äktenskap som ingåtts i enlighet med rättsordningen i en annan medlemsstat där den berörda EU-medborgaren då vistades genom att utnyttja sin fria rörlighet. — Av EU-domstolens formuleringar framgår att den uttalar sig enbart om vissa fall rörande uppehållsrätt och inte om ett generellt erkännande av samkönade äktenskap. Enligt min mening hade det varit bättre att, i stället för att tala om medlemsstaternas skyldighet att erkänna äktenskapet enbart för visst ändamål, säga att medlemsstaterna är skyldiga att tillerkänna den ena eller andra rättsverkan även åt äktenskap som de inte erkänner. En situation där en person inte entydigt kan svara på den enkla frågan om han eller hon är gift är mindre lämplig. Sådana s.k. haltande äktenskap är i och för sig inget nytt, men det rör sig normalt om erkännande resp. icke-erkännande i olika länder snarare än för olika ändamål. Avgörandet kan tänkas få betydelse för tillämpning av den nya svenska regeln om icke-erkännande av utländska barnäktenskap, exempelvis när äktenskapet av en 17-åring efter vederbörlig myndighetsdispens ingåtts inför vigselförrättaren i ett annat EU-land (se prop. 2017/18:288 s. 19–21).

EU-domstolens dom den 20 december 2017 i saken *Sahyouni* v. *Mamisch (mål C-372/16)* handlar om tolkning av den s.k. Rom III-förordningen nr 1259/2010 om genomförande av ett fördjupat samarbete om tillämplig lag för äktenskapsskillnad och hemskillnad, vilken Sverige valt att inte ansluta sig till. Icke desto mindre har domen viss betydelse också för svenskt vidkommande, eftersom EU-domstolen uttryckligen förklarar att dess slutsats, dvs. att förordningen inte tillämpas på äktenskapsskillnad som följer av ena makens ensidiga förklaring inför en religiös domstol, även gäller den för Sverige bindande Bryssel II-förordningen nr 2201/2003 om domstols behörighet och om er-

kännande och verkställighet av domar i äktenskapsmål och mål om föräldraansvar. — Det sagda är av intresse eftersom vissa medlemsländer efter antagandet av Bryssel II-förordningen synes ha övervägt att införa äktenskapsskillnad som ensidigt av en av makarna kan genomföras utan ingripande av en statlig myndighet.

4 Äktenskaps rättsverkningar

EU-domstolen avgjorde den 14 juni 2017 saken *Iliev* v. *Ilieva (mål C-67/17)* genom ett beslut (dvs. inte genom en dom), eftersom den ansåg att svaret på den ställda tolkningsfrågan avseende Bryssel Ia-förordningens artikel 1(2)(a) klart framgick av tidigare praxis. Stadgandet undantar bl.a. makars förmögenhetsförhållanden från förordningens tillämpningsområde och frågan var huruvida detta undantag även åsyftar avyttring efter äktenskapsskillnad av egendom som makarna förvärvat under äktenskapet. Den aktuella tvisten gällde en f.d. makes ansökan om avyttring av en bil som enligt honom köpts för gemensamma medel och därför tillhörde båda makarna trots att den registrerats endast i den f.d. hustruns namn. Domstolen skilde, med hänvisning till domen i saken de Cavel (mål 143/78) avseende motsvarande undantag i 1968 års Brysselkonvention, mellan sådana rättsliga förmögenhetsförhållanden mellan makar som följer direkt av äktenskap eller äktenskapsupplösning och sådana vilka inte har något samband med äktenskapet. Det är endast tvister avseende den sistnämnda kategorin som omfattas av Brysselreglernas tillämpningsområde. Den aktuella tvisten avsåg enligt domstolen rättsliga förmögenhetsförhållanden som följer direkt av att äktenskapet hade upplösts. Den omfattades därför av undantaget i artikel 1(2)(a). — Avgörandet torde innebära att liknande tvister sedan den 29 januari 2019 faller inom tillämpningsområdet för den nya förordningen nr 2016/1103 om genomförande av fördjupat samarbete på området för domstols behörighet, tillämplig lag samt erkännande och verkställighet av domar i mål om makars förmögenhetsförhållanden.

Två samtidigt meddelade HD-domar, *NJA 2017 s. 168* och *NJA 2017 N 6*, handlar om par vilka gift sig i Iran. Båda makarna var då iranska medborgare och en av dem hade hemvist i Iran, medan den andra maken (i det ena fallet hustrun, i det andra mannen) sedan länge varit bosatt i Sverige. I båda äktenskapskontrakten åtog sig mannen att till hustrun utge *mahr* (s.k. islamisk brudpenning eller morgongåva), bestående dels av vissa närmast symboliska objekt (ett exemplar av Koranen, en spegel och ett par ljusstakar) vilka skulle ges i anslutning till äktenskapets ingående, dels av ett antal guldmynt värda ca 1,5 miljoner SEK som skulle ges ut vid hustruns anfordran. Makarna hade redan vid tiden för vigseln för avsikt att bosätta sig i Sverige, men den i Iran bosatta maken flyttade till Sverige först flera månader senare, efter att ha beviljats svenskt uppehållstillstånd. Äktenskapen upplöstes så småningom genom svensk äktenskapsskillnad, varpå hustrun inför

svensk domstol krävde mannen på betalning av *mahr*. Detta gav upphov till frågan om huruvida hustruns krav skulle prövas enligt svensk eller iransk rätt. NJA 2017 N 6 är en mellandom begränsad till denna lagvalsfråga, medan NJA 2017 s. 168 går vidare och även avgör det aktuella *mahr*-avtalets giltighet enligt den tillämpliga (*in casu* svenska) lagen. Svaret på frågan om tillämplig lag var i båda målen beroende av om tvisten om *mahr* skulle kvalificeras som avseende ett förmögenhetsrättsligt avtal, äktenskapets rättsverkningar eller kapitaliserat engångsunderhåll. HD noterade att *mahr* kan ha olika syften och vara utformat på olika sätt, vilket gör att det inte behöver ses som ett enhetligt rättsinstitut utan bör ses ”i ett helhetsperspektiv och satt i sitt sammanhang”. Syftet kan t.ex. vara att bidra till en förmögenhetsutjämning mellan makarna, men också att säkra hustruns försörjning efter äktenskapets upplösning. Kvalifikationen bör ske med utgångspunkt i avtalets ordalydelse och dess ändamål när det ingicks. Eftersom avtal om *mahr* utgör en nödvändig del av ett islamiskt äktenskapskontrakt, har direkt samband med äktenskapet och inte skulle ha träffats förutan äktenskapet kan det enligt HD sällan kvalificeras som en fråga på det rent förmögenhetsrättsliga rättsområdet. Beträffande gränsdragningen mellan äktenskaps rättsverkningar och underhåll hänvisade HD till ett par avgöranden från EG-domstolen, vilka dock inte handlade om *mahr* och dessutom rörde domsrätt och inte tillämplig lag. Enligt HD kan sättet hur det omtvistade beloppet bestämdes få betydelse för kvalifikationen. Om hänsyn då togs till kvinnans förväntade behov och mannens förväntade förmåga, så tyder det på att syftet var att *mahr* skulle fungera om ett engångsunderhåll. I det aktuella målet fick *mahr* dock närmast ses som en reglering av vissa förmögenhetsrättsliga rättsverkningar av äktenskapet och tillämplig lag fick därför bestämmas med ledning av reglerna i lagen (1990:272) om internationella frågor rörande makars och sambors förmögenhetsförhållanden (LIMF). Efter att HD på detta sätt kommit fram till att *mahr* i det aktuella fallet omfattades av LIMF återstod några frågor avseende LIMF:s tolkning. Till att börja med fick man pröva om makarna inte ingått ett skriftligt lagvalsavtal i enlighet med LIMF:s 3 §. HD kom fram till att något sådant lagvalsavtal inte hade ingåtts eftersom paragrafens skriftlighetskrav sätter en gräns för en tolkning som inte har stöd i ordalydelsen; ett giltigt lagvalsavtal måste dessutom enligt HD avse makarnas egendom i dess helhet. Tillämplig lag fick därför bestämmas med hjälp av LIMF:s 4 § 1 st., som hänvisar till lagen i den stat där makarna tog hemvist ”när de gifte sig”. Trots att en av makarna inte flyttat till Sverige förrän åtskilliga månader efter äktenskapets ingående ansåg HD med hänsyn till makarnas avsikt att bosätta sig i Sverige att de har tagit hemvist här redan när de gifte sig. Svensk rätt förklarades således vara tillämplig på makarnas förmögenhetsförhållanden. Av 5 § 1 st. LIMF framgår att en rättshandling mellan makar avseende deras förmögenhetsförhållanden är giltig om den överensstämmer med den lag

som var tillämplig på dessa förhållanden när rättshandlingen företogs, dvs. i detta fall svensk lag. HD noterade att ett *mahr*-avtal av det aktuella slaget inte uppfyller äktenskapsbalkens krav på giltigt äktenskapsförord, gåvoutfästelse eller föravtal om bodelning (se balkens 7 kap. 3 §, 8 kap. 2 § och 9 kap. 13 §). LIMF:s förarbeten (prop. 1989/90:87 s. 46) säger visserligen att en rättshandling inte nödvändigtvis behöver anses ogiltig om den inte står i överensstämmelse med reglerna i den för rättshandlingen tillämpliga lagen, eftersom man bör vara återhållsam med att underkänna rättshandlingar som makarna med visst fog har utgått ifrån ska gälla, men ett avtal om *mahr* av det aktuella slaget utgör enligt HD ett avsevärt avsteg från den svenska familjerättsliga regleringen och de principer som bär upp den. Familjelagstiftningen har samband med den sociala lagstiftningen och det skydd som hustrun kan få genom *mahr* uppnås enligt svensk rätt inte genom avtal utan i stället genom lag. HD:s slutsats blev därför att avtalets giltighet skulle fullt ut prövas enligt kraven i svensk rätt och att avtalet således var ogiltigt. Att frånkänna avtalet rättslig verkan stred enligt HD inte mot Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna, bl.a. eftersom de skyddsintressen som tillgodoses av *mahr* är i svensk rätt skyddade av äktenskapsreglerna och socialförsäkringssystemet. — Det är principiellt intressant att HD använde sig av en flexibel kvalifikation av *mahr*, som alltså beroende på sitt syfte, utformning och övriga omständigheter i det enskilda fallet kan omfattas av LIMF eller av kollisionsreglerna om underhåll mellan makar. Detta är en förnuftig lösning, som kanske gör det möjligt att förlika de till synes oförenliga kvalifikationerna av *mahr* i de två tidigare publicerade hovrättsavgörandena därom (RH 1993:116 och 2005:66). Förnuftig är också HD:s tolkning av 4 § 1 st. LIMF, där HD även kunde stödja sig på lagförarbetena (se prop. 1989/90:87 s. 44). Det är inte ovanligt att den utomlands bosatta maken trots det nygifta parets intentioner att snarast börja leva tillsammans i Sverige hindras att omedelbart flytta hit av sådana teknikaliteter som väntan på uppehållstillstånd, försäljning av bostad och bohag osv. Att HD ogiltigförklarade det aktuella avtalet bör inte uppfattas så att *mahr*-avtal helt allmänt saknar verkan här i riket. Sådana avtal kan t.ex. gälla här om de enligt LIMF är underkastade utländsk rätt eller om de med hänsyn till sitt syfte inte omfattas av LIMF utan uppfattas som avseende underhållsskyldighet. Se närmare Bogdan, JT 2017–18 s. 257–266. Avslutningsvis bör nämnas att LIMF den 29 januari 2019 i princip ersattes av den nya EU-förordningen nr 1016/1103, vars kollisionsregler i enlighet med övergångsbestämmelsen i artikel 69(3) dock endast tillämpas på makar som ingått äktenskap eller valt tillämplig lag för sina förmögenhetsförhållanden den dagen eller därefter. Kollisionsreglerna i LIMF kommer således sannolikt under flera decennier framöver att tillämpas oftare än den nya förordningen. Huruvida *mahr* faller inom den nya förordningens tillämpningsområde

beror på dess autonoma EU-rättsliga tolkning, där sista ordet naturligtvis innehas av EU-domstolen.

Ett kvalifikationsspörsmål, avseende gränsdragning mellan makars förmögenhetsförhållanden och arv, avgjordes av EU-domstolen den 1 mars 2018 i saken *Mahnkopf (mål C-558/16)*. Domen kommenteras närmare i avsnitt 6 nedan; här räcker det att nämna att domstolens slutsats, enligt vilken den aktuella frågeställningen omfattas av EU:s arvsförordning nr 650/2012, automatiskt innebär att den inte omfattas av den nya EU-förordningen nr 2016/1103 om genomförande av fördjupat samarbete på området för domstols behörighet, tillämplig lag samt erkännande och verkställighet av domar i mål om makars förmögenhetsförhållanden. Arvsförordningens artikel 1(2)(d) utesluter nämligen makars förmögenhetsförhållanden ur sitt tillämpningsområde, samtidigt som artikel 1(2)(d) i förordningen nr 2016/113 på motsvarande sätt utesluter frågor om arv efter avliden make. Någon överlappning mellan de två förordningarna kan således inte aktualiseras.

5 Föräldraskap, vårdnad och underhåll

EU-domstolens dom den 9 februari 2017 i saken *M.S.* v. *P.S. (mål C-283/16)* handlar om verkställighet i Storbritannien av tysk dom om underhållsskyldighet mot barn. Artikel 41(1) i EU:s underhållsförordning nr 4/2009 stadgar att verkställighetsförfarandet för domar som meddelats i en annan medlemsstat regleras av lagen i den verkställande medlemsstaten och att domen skall verkställas ”på samma villkor” som en dom som meddelats i den verkställande medlemsstaten. Förordningens artikel 49(1) föreskriver vidare att varje medlemsstat skall utse en centralmyndighet, vilken enligt artiklarna 51(1) och 56(1) skall vara behjälplig bl.a. i samband med ansökningar om erkännande och verkställighet av domar. Den fråga som EU-domstolen ställdes inför var huruvida dylik omväg genom verkställighetsmedlemsstatens centralmyndighet kunde av denna medlemsstat göras obligatorisk eller om den sökande kunde vända sig direkt till den sistnämnda medlemsstatens verkställighetsmyndighet (i det aktuella fallet en specialdomstol). EU-domstolen kom fram till att en ansökan om bistånd hos centralmyndigheterna utgör en rättighet och inte en skyldighet, så att den sökande kan välja att vända sig direkt till den behöriga verkställande myndigheten.

EU-domstolens avgörande den 31 maj 2018 i saken *Valcheva* v. *Babanarakis (mål C-335/17)* slår fast att Bryssel II-förordningens artiklar 1(2)(a), 2(7) och 2(10), avseende umgängesrätt, även omfattar far- och morföräldrarnas rätt till umgänge med sina barnbarn. — Av motiveringen framgår att detsamma gäller ”andra personer till vilka barn bör ges möjlighet att upprätthålla ett personligt förhållande”. Kretsen av dessa ”andra personer” bestäms dock inte av Bryssel II-förordningens domsrättsregler utan av den tillämpliga lagen, normalt utpekad av 1996 års Haagkonvention (se lagen (2012:318)).

EU-domstolens dom den 15 februari 2017 i saken *W, V* v. *X (mål C-499/15)* handlade om litauisk domsrätt att pröva ansökan om ändring i en litauisk dom om föräldraansvar och underhållsskyldighet, när barnet vid tiden för ändringsansökan hade förvärvat hemvist i Nederländerna. EU-domstolen hänvisade till artikel 8 i Bryssel II-förordningen och artikel 3 i EU:s underhållsförordning, vilka i frågor rörande föräldraansvar resp. underhåll ger behörighet till den medlemsstat där barnet resp. den underhållsberättigade har hemvist vid den tidpunkt då talan väcks. Barnets hemvist ska bestämmas särskilt med hänsyn till kriteriet om närhet mot bakgrund av samtliga faktiska omständigheter i det enskilda fallet, varvid barnet åtminstone måste fysiskt befinna sig i den aktuella medlemsstaten. Domstolarna i den medlemsstat som har meddelat den ursprungliga domen är inte längre behöriga att pröva ändringsyrkandet om barnet har förvärvat hemvist i en annan medlemsstat. — Den sistnämnda slutsatsen förutsätter självfallet att man i domens ursprungsland, förutom att det inte längre är barnets hemvistland, saknar någon annan av respektive förordning godtagen domsrättsgrund.

Också EU-domstolens dom den 17 oktober 2018 i saken *UD* v. *XB (mål C-393/18)* diskuterar frågan om barnets hemvist vid tillämpning av Bryssel II-förordningens artikel 8(1). Den brittiske fadern i målet hade enligt uppgift tvingat sin gravida bangladeshiska hustru att från parets brittiska bostadsort resa till Bangladesh, föda barnet där samt tillsammans med barnet kvarstanna i landet. Modern vände sig till brittisk domstol med bl.a. yrkanden om att barnet skulle placeras under den domstolens ansvar (som s.k. *ward of court*) och motiverade domstolens domsrätt med att barnet hade hemvist i Storbritannien, vilket bestreds av fadern. EU-domstolen konstaterade att tillämpning av artikel 8(1) inte förutsätter att det föreligger ett rättsförhållande som inbegriper flera medlemsstater, men också att förordningen inte innehåller någon definition av hemvist. Med hänvisning till sitt ovannämnda avgörande i saken W, V v. X (mål C-488/15) slog domstolen fast att det för hemvist åtminstone krävs att barnet ”någon gång” har befunnit sig fysiskt i medlemsstaten. Enligt domstolen påverkas inte denna tolkning av den i målet påstådda omständigheten, även om det antas att den styrks, att fadern utövat tvång mot modern som ledde till att barnet föddes i Bangladesh och sedan födelsen har varit bosatt där. Respekten för barnets grundläggande rättigheter stadgade i EU:s stadga därom kräver enligt domstolen inte en annorlunda tolkning, bl.a. eftersom brittisk domstol kan vara behörig på någon annan grund än artikel 8(1). EU-domstolen nämner således att ingen medlemsstat har domsrätt enligt artiklarna 8–13, vilket gör att brittisk domsrätt i enlighet med artikel 14 kan stödja sin behörighet på autonoma brittiska regler om s.k. *parens patriae*. — Det är inte klart om domslutet hade blivit detsamma även om sistnämnda möjlighet att vända sig till brittisk domstol inte förelegat.

Ett barns hemvist vid tillämpning av Bryssel II-förordningens artikel 8(1) prövades av EU-domstolen också den 28 juni 2018 i saken *HR (mål C-512/17)*. Efter att den aktuella familjen bott i Belgien separerade föräldrarna men stannade kvar i Belgien och hade delad vårdnad om barnet som i fortsättningen bodde hos modern. Modern, som var polsk medborgare och önskade att med det 18 månader gamla barnet bosätta sig i Polen, väckte vid polsk domstol talan om föräldraansvar. EU-domstolen konstaterade att förordningen inte innehåller någon hemvistdefinition, men att hemvist motsvarar den plats som enligt omständigheterna utgör centrum för barnets liv. Härvid var det sammantaget avgörande att barnet sedan födelsen fram till föräldrarnas separation bott med dem på en viss plats, att den förälder som därefter utövade den dagliga vårdnaden bodde kvar med barnet på samma plats och innehade fast anställning där, och att barnet på samma plats hade regelbunden kontakt med den andre föräldern som fortfarande var bosatt där. Å andra sidan förklarade EU-domstolen att det inte kunde anses avgörande att barnet vistats i moderns ursprungsland i samband med semestrar och helger, att det fanns kulturella band med det landet och relationer med släkten där, och att modern hade för avsikt att tillsammans med barnet i framtiden bosätta sig där. — EU-domstolens relativt utförliga argumentering torde kunna sammanfattas så att man i samband med fastställelse av barns hemvist måste beakta omständigheterna i det enskilda fallet och att objektiva geografiska överväganden väger tyngre än de kulturella banden, barnets medborgarskap eller den ena förälderns vilja. På grund av barnets låga ålder förelåg vissa likheter med saken Mercredi (C-497/10), där EU-domstolen slagit fast att det geografiska ursprunget och familjeursprunget hos den förälder som utövade den faktiska vårdnaden om ett spädbarn kunde beaktas, men de övriga omständigheterna i de två målen var alltför olika (se SvJT 2011 s. 877–878).

I saken *OL* v. *PQ (mål C-111/17)*, avgjord av EU-domstolen den 8 juni 2017, hade ett i Italien bosatt äkta par kommit överens om att den gravida hustrun skulle föda och under några månader vårda barnet hos sina släktingar i Grekland och därefter med barnet återvända till Italien. Trots föräldrarnas gemensamma vårdnad bestämde sig modern ensidigt för att med barnet stanna i Grekland. Fadern vände sig till grekisk domstol med en begäran om återlämnande av barnet i enlighet med artikel 11(1) i Bryssel II-förordningen nr 2201/2003. Denna bestämmelses tillämpning förutsätter dock enligt artikel 2(11) att kvarhållandet skett i strid med lagen i den medlemsstat där barnet hade hemvist omedelbart före kvarhållandet. EU-domstolen ställdes därför inför frågan huruvida föräldrarnas ursprungliga gemensamma avsikt att modern med barnet skulle återvända till Italien kunde medföra att barnet i förordningens mening hade hemvist i Italien, trots att det aldrig varit fysiskt närvarande där. EU-domstolen besvarade denna fråga nekande. Hemvistet återspeglar enligt domstolen i allt väsentligt ett

faktiskt förhållande. Vid fastställande av hemvist ska man visserligen ta hänsyn även till andra omständigheter inklusive föräldrarnas avsikt, men denna kan inte anses vara avgörande ”i sig”. I det aktuella fallet föddes barnet i Grekland i enlighet med föräldrarnas gemensamma vilja och det hade före det påstådda olovliga kvarhållandet alltsedan födelsen i fem månader utan avbrott bott i Grekland tillsammans med sin mor. Att moderns handlande stred mot italiensk rätt var inte relevant for fastställandet av hemvist, eftersom det först efter att hemvistet fastställts kunde bedömas om hennes handlande stred mot hemvistlandets lag. Att låta föräldrarnas ursprungliga avsikt vara avgörande för barnets hemvist i det aktuella fallet skulle dessutom strida mot rättssäkerheten och effektiviteten och krävdes inte heller av barnets bästa. Reglernas syfte är att återställa den situation som rådde före det olovliga kvarhållandet och inte att förflytta ett barn från dess födelseland, där det stadigvarande och utan avbrott bott alltsedan födseln, till en för barnet obekant stat. — EU-domstolens resonemang är tilltalande, men det bekräftar att befintliga avtal mellan föräldrar inte är mycket värda i gränsöverskridande tvister rörande olovliga bortföranden eller kvarhållanden av barn.

I de förenade målen *Hampshire Country Council* v. *C.E. (mål C-325/18 och C-375/18)*, avgjorda av EU-domstolen den 19 september 2018, rörde det sig om återlämnande till Storbritannien av barn som var omhändertagna av brittiska myndigheter men av föräldrarna olovligen förts till Irland. En annan fråga gällde föräldrarnas ansökan i Irland om interimistiska åtgärder för att skjuta upp barnens adoption i Storbritannien. Efter att brittisk domstol förordnat om barnens omhändertagande och deras återlämnande till Storbritannien och irländsk domstol därefter i enlighet med Bryssel II-förordningens kapitel III på de brittiska sociala myndigheternas ansökan beslutat om det brittiska förordnandets erkännande och verkställbarhet överlämnades barnen till dessa myndigheter och återfördes till Storbritannien. Detta aktualiserade frågan om de brittiska sociala myndigheterna i stället för att använda sig av förordningens allmänna erkännande- och verkställighetsregler i kapitel III inte borde ha använt sig av 1980 års Haagkonvention om de civila aspekterna på internationella bortföranden av barn som införlivats i förordningens artikel 11. EU-domstolens svar blev att kapitel III får användas även om sökanden inte framställt någon begäran om återförande med stöd av Haagkonventionen. Förordningens artikel 33(1), som ger parterna rätt att ansöka om ändring av verkställbarhetsförklaring, utgör å andra sidan hinder för verkställighet innan föräldrarna delgetts förklaringen, men den i artikel 33(5) stadgade fristen för att söka ändring kan inte förlängas. EU-domstolen uttalade slutligen att förordningen inte hindrar en medlemsstat att utfärda ett interimistiskt föreläggande varigenom ett offentligt organ i en annan medlemsstat förbjuds att inleda eller fullfölja ett adoptionsförfarande avseende i denna andra medlemsstat bosatta barn. Ett sådant förbud

påminner visserligen om en otillåten *anti-suit injunction* (jfr EU-domstolens domar i Turner v. Gravit, mål C-159/02, och Allianz v. West Tankers, mål C-185/07), men adoptionsförfaranden omfattas inte av Bryssel II-förordningens tillämpningsområde (och inte heller av några andra EU-rättsliga domsrättsregler). — Att administrativa barnomhändertaganden omfattas av Bryssel II-förordningen framgår redan av bl.a. EU-domstolens dom i saken C (mål C-435/06).

Att EU-domstolen den 10 april 2018 avgjorde saken *CV* v. *DU (mål C-85/18)* genom beslut och inte genom dom beror på att svaret på frågeställningarna inte lämnade utrymme för rimligt tvivel. Föräldrarna och barnet hade hemvist i Portugal när fadern i strid med portugisisk rätt bortförde barnet till Rumänien, där han väckte talan med yrkanden om att barnet skulle förklaras ha hemvist i Rumänien och modern skulle förpliktas att betala underhåll. Den rumänska domstolen, som dess frågor uppfattades och omformulerades av EU-domstolen, undrade om den hade domsrätt enligt artikel 10 i Bryssel II-förordningen (såvitt gällde föräldraansvaret) respektive artikel 3 i underhållsförordningen nr 4/2009 (såvitt gällde underhåll). EU-domstolen fann att de i artikel 10 stadgade förutsättningarna för rumänsk domsrätt i vårdnadsfrågan inte var uppfyllda, vilket även betydde att domsrätten i underhållsfrågan inte kunde stödas på underhållsförordningens artikel 3(d), enligt vilken talan om underhåll under vissa förutsättningar kan prövas av den domstol som prövar vårdnadsfrågan.

EU-domstolens dom den 4 oktober 2018 i saken *IQ* v. *JP (mål C-478/17)* rör Bryssel II-förordningens artikel 15, enligt vilken en domstol, som enligt förordningen är behörig att pröva en tvist om föräldraansvar, under vissa förutsättningar får överföra målet till en domstol i en annan medlemsstat som barnet har ”en särskild anknytning till” om denna är bättre lämpad att pröva målet och om det är till barnets bästa. Godtagbara ”särskilda anknytningar” räknas upp i artikel 15(3), som nämner bl.a. den medlemsstat där barnet efter talans väckande har fått hemvist eller där barnet dessförinnan har haft hemvist. I det aktuella målet bodde barnen i Storbritannien tillsammans med sin mor, som i rumänsk domstol väckte talan om äktenskapsskillnad och föräldraansvar mot sin i Rumänien bosatte man. Efter att denne inkom med genkäromål vände sig modern till engelsk domstol, som anmodade den rumänska domstolen (som var behörig enligt förordningens artikel 12) att i enlighet med artikel 15 överföra målet till England (som i egenskap av barnens hemvistland hade behörighet enligt artikel 8), eftersom barnen under hela det rumänska förfarandet haft hemvist i England, vilket gjorde engelsk domstol bättre lämpad att pröva målet. EU-domstolen ställdes i detta sammanhang inför frågan huruvida artikel 15 är tillämplig i en situation där domstolarna i båda berörda medlemsstaterna är behöriga att döma i sak med stöd av förordningens vanliga domsrättsregler. Problemet var att ingen av de ”särskilda anknytningar” i artikel 15(3) passade i detta fall, där barnen redan vid talans

väckande haft och alltjämt hade hemvist i England. EU-domstolen bekräftade att uppräkningen av ”särskilda anknytningar” i artikel 15(3) är uttömmande och konstaterade att artikel 15 inte är tillämplig när båda medlemsstaterna har domsrätt att pröva målet i sak med stöd av artikel 12 respektive 8. — Domen överensstämmer med ordalydelsen av artikel 15, men det är mindre rimligt att barnöverföring kan beviljas till en medlemsstat vars domstolar saknar behörighet men inte till en medlemsstat vars domstolar om man bortser från litispendens vore behöriga att pröva tvisten i sak.

Den 16 januari 2018 avgjorde EU-domstolen saken *PM* v. *AH (mål C-604/17)* genom ett beslut i stället för genom en dom, vilket betyder att själva domstolen betraktade avgörandet som självklart. Trots att såväl de aktuella bulgariska makarna som deras barn hade hemvist i Frankrike inleddes skilsmässoprocessen i Bulgarien, vars domstolar var behöriga enligt Bryssel II-förordningens artikel 3(1)(b). Bulgarisk rätt kräver att skilsmässodomstolen *ex officio* även avgör vårdnads-, umgängesrätts- och underhållsfrågor avseende eventuella barn. EU-domstolen konstaterade dock att en medlemsstats behörighet att meddela äktenskapsskillnad enligt Bryssel II-förordningens artikel 3(1)(b) inte medförde behörighet att också avgöra vårdnaden och umgängesrätten avseende ett barn med hemvist i en annan medlemsstat, med mindre villkoren enligt artikel 12 var uppfyllda. Detta innebar också att skilsmässodomstolen inte heller kunde grunda sin behörighet avseende underhåll till barnet på underhållsförordningens artikel 3(d), enligt vilken underhållsfrågor under vissa förutsättningar kan prövas av den domstol som prövar föräldraansvaret. — Utgången följer av EU-rättens företräde framför nationell rätt.

Artikel 12(3) i Bryssel II-förordningen stadgar under rubriken ”Avtal om domstols behörighet” bl.a. att domstolarna i ett EU-medlemsland har domsrätt rörande föräldraansvar om ett barn, trots att det inte har hemvist där, förutsatt att barnet har en nära anknytning till landet, domstolens behörighet uttryckligen eller på något annat entydigt sätt har godtagits av alla parter i förfarandet vid den tidpunkt då talan väckts, *och* detta val är till barnets bästa. EU-domstolens dom den 19 april 2018 i saken *Saponaro och Xylina (mål C-565/16)* tolkade detta stadgande på flera punkter. Såväl föräldrarna som barnet (som var grekisk medborgare) hade hemvist i Italien men föräldrarna vände sig till grekisk domstol med ansökan om tillstånd att för deras underåriga barns räkning avstå från arvet efter barnets i Grekland bosatte morfar (det synes ha förelegat en risk att accepterandet av arvet skulle medföra barnets ansvar för morfars skulder). EU-domstolen fick först ta ställning till huruvida ansökan överhuvudtaget omfattades av Bryssel II-förordningen, som i sin artikel 1(3)(f) utesluter bl.a. arv från sitt tillämpningsområde. Med hänvisning till sitt avgörande i saken Matoušková (mål C-404/14, se SvJT 2017 s. 532) kom domstolen fram till att förmyndarskapsfrågor omfattas av Bryssel II-förordningen även om de

aktualiseras i samband med ett arvsärende. Såvitt gäller kravet på föräldrarnas entydiga godkännande av den grekiska domstolens behörighet framgår detta enligt EU-domstolen av deras gemensamma ansökan. En åklagare, som enligt nationell rätt automatiskt har ställning som part i förfarandet för att företräda barnets intressen är enligt EU-domstolen också part i förordningens mening, men om han inte inkommer med invändningar kan hans samtycke anses vara underförstått. I avsaknad av uppgifter om att den av föräldrarna valda domstolens behörighet skulle kunna påverka barnets situation menligt ansåg EU-domstolen vidare att den omständigheten, att den avlidnes sista hemvist liksom hans tillgångar och skulder befann sig i det valda domstolslandet, medförde att detta lands domsrätt fick anses vara till barnets bästa. EU-domstolen nämnde i detta sammanhang bl.a. kopplingen mellan barnet och det valda domstolslandet och att den ovannämnda åklagaren, som skulle skydda barnets intressen, inte har invänt mot domstolsvalet.

EU-domstolens dom den 7 juni 2018 i saken *KP* v. *LO (mål C-83/17)* tolkar artikel 4(2) i 2007 års Haagprotokoll om tillämplig lag avseende underhållsskyldighet, som beträffande bl.a. föräldrars underhållsskyldighet mot barn stadgar att om den underhållsberättigade inte kan få underhåll med stöd av lagen i sitt hemvistland (dennas tillämpning utgör huvudregeln enligt artikel 3) så ska domstolen tillämpa sin egen lag. I det aktuella målet hade ett barn flyttat från Tyskland till Österrike, där det väckte talan om underhåll avseende även en period före flytten, då tysk rätt var tillämplig. Enligt EU-domstolen var det inte möjligt att utifrån lydelsen av artikel 4(2) avgöra om den är tillämplig på underhåll rörande denna period. Att tillämpa artikeln när det saknas koppling mellan domstolslandet och de berördas familjesituation under den tid som skyldigheten avser skulle enligt domstolen inte vara förenligt med protokollets system och syften, bl.a. dess förutsägbarhetssyfte. En tillräcklig koppling kan dock följa av den behörighet som den domstol vid vilken talan har väckts skulle ha haft att pröva underhållsfrågan för den aktuella perioden enligt domsrättsreglerna i EU:s underhållsförordning nr 4/2009. Detta kan enligt EU-domstolen motiveras med det nära förhållandet mellan protokollet och förordningen. En annan fråga som EU-domstolen fick ta ställning till var vad som i Haagprotokollets artikel 4(2) menas med att den underhållsberättigade ”inte kan få underhåll” enligt hemvistlandets lag. Enligt domstolen åsyftas därmed inte bara de fall där denna lag överhuvudtaget inte föreskriver någon underhållsskyldighet för det berörda familjeförhållandet (t.ex. som i Sverige inte föreskriver någon sådan skyldighet för barnen gentemot sina föräldrar) utan även sådana fall där hemvistlandets lag i princip erkänner en dylik skyldighet men endast under vissa förutsättningar (t.ex. föräldrars underhållsskyldighet gentemot barnen upphör när dessa fyller 18 år och det i målet aktuella barnet har uppnått den åldern). — Att EU-domstolen är behörig att tolka Haag-

protokollet beror på att det genom underhållsförordningens artikel 15 blivit en del av EU-rätten.

Samma protokoll tolkades av EU-domstolen också den 20 september 2018 i saken *Mölk* v. *Mölk (mål C-214/17)* rörande en förälders underhållsskyldighet mot barn. Enligt protokollets artikel 4(3) ska sådan underhållsskyldighet prövas enligt domstolslandets lag om den underhållsberättigade väckt talan i den underhållsskyldiges hemvistland. I det aktuella fallet var det dock den underhållsskyldige föräldern som i sitt hemvistland Österrike, vars domstolar tidigare på ansökan av barnet med tillämpning av österrikisk lag fastställt underhållsbidraget, väckt talan mot barnet med yrkande om nedsättning därav. EU-domstolen ställdes därför inför frågan om artikel 4(3) medförde att även nedsättningsansökan skulle prövas enligt österrikisk rätt eller om tillämplig lag i stället skulle bestämmas av huvudregeln i förordningens artikel 3(1), *in casu* italiensk rätt såsom lagen i den underhållsberättigades hemvistland. EU-domstolen valde det sistnämnda alternativet, bl.a. med hänsyn till att artikel 4(3) som undantag från huvudregeln ska tolkas strikt och endast avser att ge den svagare parten, dvs. den underhållsberättigade, möjlighet att indirekt välja lagen i den underhållsskyldiges hemvistland. En besläktad fråga var om barnet genom att gå i svaromål och bestrida nedsättningsansökan skulle anses ha ”väckt talan” i den underhållsskyldiges hemvistland i den mening som avses i artikeln. EU-domstolen besvarade frågan nekande, eftersom artikeln förutsätter att den underhållsberättigade inlett förfarandet på eget initiativ.

HD:s beslut *NJA 2017 s. 430* handlar endast indirekt om internationell privaträtt, men förtjänar icke desto mindre omnämnande i denna rättsfallsöversikt. En kvinna från Afghanistan och hennes barn beviljades 2012 uppehållstillstånd i Sverige. Hon uppgav vid folkbokföringen att hon varit gift med barnens far AT och att denne avlidit år 2010. År 2013 gifte hon sig med AS. När hon 2015 ansökte om äktenskapsskillnad från AS, framställde den sistnämnde yrkanden om vårdnad och umgänge rörande barnen och uppgav att hans rätta identitet var AT och att han var barnens far. Modern bekräftade mannens uppgifter och medgav visst umgänge, men underinstanserna avvisade AT som part eftersom det inte var visat att det förelåg identitet mellan AS och AT eller att AT var far till barnen, detta trots att AT var angiven som barnens far i folkbokföringen. HD noterade att bristande talerätt utgör ett rättegångshinder som domstolar självmant ska beakta och att talan om vårdnad och umgänge enligt 6 kap. föräldrabalken i princip får föras endast av barnens föräldrar. Med hänsyn till barnens intresse får rättens utredningsskyldighet på denna punkt enligt HD anses vara långtgående. I detta sammanhang fick HD ta ställning till folkbokföringsuppgifternas betydelse. HD fann det naturligt att dessa uppgifter regelmässigt utgör en viktig del av underlaget vid prövning av talerätt i familjerättsliga mål, men att registreringen i folkbokföringen

av uppgifter om identitet, civilstånd och släktskap saknar konstitutiv betydelse. Vad som i fråga om faderskap finns angivet i folkbokföringen är alltså inte avgörande, men uppgiften kan beroende av omständigheterna i det enskilda fallet ha en viss presumtionsverkan. Ger omständigheterna anledning till tvivel måste domstolen själv ta ställning om uppgiften är riktig, varvid den i internationella förhållanden ska tillämpa lag (1985:367) om internationella faderskapsfrågor. Skatteverkets anteckning vid folkbokföring ska i och för sig grunda sig på samma regler och bör alltså normalt äga vitsord, men om det påstås att den är oriktig eller dess riktighet av annan anledning kan ifrågasättas, så krävs en närmare prövning, varvid domstolen bör överväga om den tillgängliga utredningen behöver och kan kompletteras. I det aktuella fallet ansåg HD att underinstanserna inte fullgjort sin utredningsskyldighet. Deras avvisningsbeslut undanröjdes därför och målet visades åter till tingsrätten. — Frågan om folkbokföringsuppgifternas betydelse och pålitlighet aktualiseras icke sällan i fall med internationell bakgrund. Vid tolkningen av HD:s uttalanden att dessa uppgifter ”regelmässigt utgör en viktig del av underlaget”, ”kan ha en viss presumtionsverkan” och bör ”normalt äga vitsord” bör allmänna domstolar tänka på att förvaltningsdomstolarna, vilka prövar överklaganden mot Skatteverkets beslut i folkbokföringsärenden, själva anser att Skatteverket inte ska göra en egen närmare prövning av de uppgifter som ska registreras, då det rör sig om massärenden (se t.ex. Regeringsrättens årsbok 2000 N 122). HD-domen innehåller också ett intressant påpekande att även om rätten hade kommit fram till att AT faktiskt är barnens biologiska far så är det möjligt att den tvingats konstatera att rättsligt faderskap inte var för handen om förutsättningarna i föräldrabalken och 1985 års lag (faderskapspresumtion, bekräftelse eller dom) inte var uppfyllda; i ett sådant fall finns det enligt HD anledning för rätten att fästa parternas uppmärksamhet på möjligheten att få faderskapet fastställt genom bekräftelse.

6 Successionsrätt

EU-domstolens dom den 12 oktober 2017 i saken *Kubicka (mål C-218/16)* handlar om artiklarna 1(2)(k–l) och 31 i EU:s arvsförordning nr 650/2012. Den förstnämnda bestämmelsen undantar frågor rörande karaktären hos sakrätter och registrering av rättigheter från förordningens tillämpningsområde, medan artikel 31 stadgar att om en person åberopar en sakrätt i enlighet med den på arvet tillämpliga lagen och denna sakrätt är okänd i den medlemsstat där den åberopas, så ska den — om det är nödvändigt och i möjligaste mån — anpassas till den närmast likvärdiga sakrätten enligt den medlemsstatens lag, varvid likvärdigheten ska bedömas med beaktande av den specifika sakrättens motiv och verkan. En i Tyskland bosatt polsk medborgare, vilken i enlighet med förordningens artikel 22(1) valt att låta polsk rätt gälla för arv efter henne, hade vänt sig till en polsk notarius publicus i syfte

att upprätta ett testamente, genom vilket hon ville lämna en i Tyskland belägen fastighet som legat till sin man, medan övrig kvarlåtenskap skulle fördelas enligt den lagstadgade arvsordningen. Den polska civillagen känner två sorters legat: ett s.k. vindikationslegat enligt vilket legatarien med sakrättslig verkan förvärvar egendomen redan vid tidpunkten för dödsfallet och ett s.k. damnationslegat, som endast medför en förpliktelse för arvingarna att överföra egendomen till legatarien. Den aktuella testatorn önskade skapa ett vindikationslegat, men den polska notarien vägrade detta med hänvisning till att ett sådant förordnande skulle strida mot tysk rätt, som endast erkänner damnationslegat; i förarbetena till den tyska lag som antogs med anledning av EU:s arvsförordning sägs för övrigt att utländska vindikationslegat genom anpassning enligt förordningens artikel 31 ska behandlas som damnationslegat. Notariens vägran, föranledd av att polsk rätt förbjuder honom att upprätta ett testamente som på grund av sitt innehåll skulle bli ineffektivt, ledde till att testatorn väckte talan hos polsk domstol, som vände sig till EU-domstolen för att få utrett i vilken mån den lag som är tillämplig på orten där egendomen är belägen kan begränsa den sakrättsliga verkan av ett vindikationslegat upprättat i enlighet med den lag som valts för arvet. EU-domstolen slog fast att förordningen inte förpliktar en medlemsstat att erkänna, såvitt gäller egendom inom den staten, en sakrätt som inte är känd inom dess rättsordning. Den påpekade dock att såväl polsk vindikationslegat som tysk damnationslegat godtar överföring av äganderätten och skiljer sig endast genom de rättsliga villkoren för överföringen. Sådana rättsliga villkor omfattas inte av undantaget i artikel 1(2)(k–l). Beträffande behovet av anpassning enligt artikel 31 noterade EU-domstolen att inte heller den artikeln rör de rättsliga villkoren för överföring av sakrätter utan avser enbart sakrätters innehåll, vilket avgörs av den lag som är tillämplig på arvet och av hur sakrätten behandlas i rättsordningen i den medlemsstat där den åberopas. Eftersom den sakrätt som överförs genom legatet är en äganderätt som även finns i tysk rätt saknas det enligt EU-domstolen anledning att vidta någon anpassning i enlighet med artikel 31. Arvsförordningens artiklar 1(2)(k–l) och 31 ska således tolkas så att de tvingar en medlemsstat att erkänna de sakrättsliga verkningarna av ett vindikationslegat upprättat emligt den lag som är tillämplig på arvet, i den mån vägran att erkänna grundar sig på att legatet avser en fastighet belägen domstolsmedlemsstaten och att denna stats lag inte känner vindikationslegat med direkta sakrättsliga verkningar vid tidpunkten för arvsrätten inträde. — Domen kommenteras av Bergquist i SvJT 2018 s.787–790.

Saken *Mahnkopf (mål C-558/16)*, avgjord av EU-domstolen den 1 mars 2018, rörde ett klassiskt kvalifikationsproblem, nämligen frågan om huruvida efterlevande makes rätt till en del av kvarlåtenskapen omfattas av kollisionsreglerna om arv eller av kollisionsreglerna om makars förmögenhetsförhållanden, när den aktuella rättigheten endast

kan göras gällande efter äktenskapets upplösning genom makes död men inte i händelse av exempelvis äktenskapsskillnad. Frågan föranleddes av en tysk materiell civilrättslig regel (1371 § BGB), enligt vilken det efter en makes död ska göras en schablonmässig uppdelning av makarnas tillgångar varvid den efterlevande makens andel höjs med en fjärdedel. I tysk doktrin råder delade meningar om denna höjning utgör en arvsrättslig förmån eller härrör ur makars förmögenhetsförhållanden, men EU-domstolen påpekade att artikel 1(1) i EU:s arvsförordning, där förordningens tillämpningsområde definieras som avseende ”arv”, måste ges en självständig och enhetlig tolkning inom hela EU. Enligt domstolen förefaller nämnda tyska bestämmelse inte främst avse fördelningen av makarnas tillgångar eller likvidationen av deras förmögenhetsförhållanden, utan snarare fastställandet av omfattningen av den andel av arvet som ska tilldelas den efterlevande maken i förhållande till andra arvtagare. En ökning av efterlevande makes andel som grundar sig på bestämmelsen får därför anses utgöra arv och uppgifterna om denna andel bör bl.a. framgå i det europeiska arvsintyget med de rättsverkningar som beskrivs i arvsförordningen. — Ett i viss mån liknande kvalifikationsproblem kan uppstå i fråga om den svenska s.k. basbeloppsregeln i ärvdabalkens 3:1 2 st., men det är inte självklart att även denna av EU-domstolen skulle ses som en arvsrättslig förmån. Den svenska basbeloppsregeln är främst föranledd av sociala hänsyn och aktualiseras endast i fråga om kvarlåtenskap av begränsat värde, medan den tyska regeln tillämpas utan något beloppstak. Basbeloppsregelns aktualiseras endast i den mån den efterlevande makens enskilda egendom tillsammans med hans utdelning vid bodelningen inte når upp till fyra basbelopp och denna koppling till äktenskapsrätten talar för att regeln ska kvalificeras som avseende äktenskaps förmögenhetsrättsliga rättsverkningar. Att regeln finns i ärvdabalken och inte i äktenskapsbalken saknar betydelse för den EU-rättsliga kvalifikationen. Domen kommenteras av Bergquist i SvJT 2018 s. 790–794.

I saken *Oberle (mål C-20/17)*, avgjord den 21 juni 1018, fick EU-domstolen ta ställning till frågan huruvida huvudregeln i arvsförordningens artikel 4, enligt vilken domstolarna i den medlemsstat där den avlidne vid sin död hade hemvist ska vara behöriga att fatta beslut om arvet i dess helhet, omfattar inte bara tvistiga mål utan också rättsvårdsärenden såsom utfärdande av nationella arvsintyg (att sådana intyg inte ersatts av det europeiska arvsintyget framgår av förordningens artikel 62(3)). Frågan aktualiserades efter att en av arvingarna till en i Frankrike hemmavarande arvlåtare vände sig till tysk domstol med ansökan om ett tyskt arvsintyg begränsat till den del av kvarlåtenskapen som fanns i Tyskland. EU-domstolen kom, med hänvisning till bl.a. formuleringen ”arvet i dess helhet” i artikel 4, fram till att bestämmelsen i princip ska gälla alla arvsförfaranden som handläggs av medlemsstaternas domstolar, oavsett om det rör sig om tvistemål eller rättsvårdsärenden. Artikeln hindrar således utfärdande av nationella arvsintyg av

medlemsstater där den avlidne inte hade hemvist vid sin död. — Nationella arvsintyg utfärdas inte i Sverige, men domen torde gälla även andra typer av nationella successionsrättsliga förfaranden. Domen talar visserligen om ”domstolar”, men detta begrepp omfattar enligt förordningens artikel 3(2) i princip alla myndigheter som behandlar arvsfrågor, inklusive det svenska Skatteverket. Domen kommenteras av Bergquist i SvJT 2018 s. 794–797.

7 Tillämplig lag för avtalsförpliktelser

EU-domstolens dom den 16 februari 2017 i saken *Agro* v. *Petersime (mål C-507/15)* diskuterar den speciella belgiska kollisionsregel enligt vilken belgisk rätt ska vara tillämplig med avseende på all verksamhet som bedrivs av en handelsagent vars huvudsakliga verksamhetsställe är beläget i Belgien. Det aktuella handelsagenturavtalet mellan en turkisk handelsagent och en belgisk huvudman fastställde att avtalet var underkastat belgisk rätt. I en tvist inför belgisk domstol krävde agenten huvudmannen på bl.a. uppsägningsersättning och avgångsvederlag, vilket gav upphov till frågan om huruvida parternas val av belgisk rätt gjorde att agenten hade rätt till det speciellt förmånliga skydd som åtnjuts av agenter verksamma i Belgien eller fick nöja sig med allmänna belgiska rättsregler. EU-domstolen konstaterade att den inte är behörig att tolka medlemsstaternas (*in casu* belgisk) rätt men att EU:s handelsagentdirektiv 86/653 inte är tillämpligt på en handelsagent verksam i en ickemedlemsstat, oavsett att huvudmannen är hemmahörande inom EU. Detta påverkas inte av associeringsavtalet mellan EU och Turkiet, eftersom detta avtal inte syftar till att åstadkomma en fri rörlighet jämförbar med den inom EU. Varken direktivet eller associationsavtalet hindrar därför att direktivet införlivas med belgisk rätt på ett sådant sätt att en i Turkiet verksam handelsagent inte kan göra gällande de rättigheter som direktivet tillförsäkrar handelsagenter verksamma i Belgien. — Angående den aktuella belgiska regelns ställning som internationellt tvingande när agenten är verksam i Belgien se EU-domstolens dom i saken Unamar v. Navigation Maritime (mål C-184/12, SvJT 2015 s. 591–592).

Arbetsdomstolens dom *AD 2018 nr 78* är närmast självklar i fråga om lagval. Ett lettiskt byggbolag, verksamt med sina lettiska anställda i Sverige, har med ett svenskt fackförbund tecknat ett hängavtal till det rådande svenska kollektivavtalet. I hängavtalet angavs bl.a. att därtill hänförliga tvister skulle avgöras med tillämpning av svensk lag. Den aktuella tvisten gällde arbetsgivarens påstådda brott mot hängavtalet och dessutom hans förhandlingsvägran. Arbetsdomstolen prövade hela tvisten enligt svensk lag, vilken facket grundat sin talan på och bolaget med en något oklar formulering förklarade sig inte ifrågasätta. — Av visst intresse kan vara att domstolen i fråga om förhandlingsvägran konstaterade att bolaget varit skyldigt att tvisteförhandla enligt kollektivavtalets förhandlingsordning men att facket i stället gjort gällande brott

mot förhandlingsskyldigheten enligt 10 § medbestämmandelagen. Man kan spekulera om hur domstolen skulle ha hanterat lagvalet om parterna varit oeniga därom, eftersom brott mot kollektivavtalet faller inom Rom I-förordningens tillämpningsområde medan förhandlingsskyldigheten enligt 10 § MBL inte utgör en avtalsförpliktelse utan följer direkt av lag och torde omfattas av Rom II-förordningen.

8 Tillämplig lag för utomobligatoriska förpliktelser

EU-domstolens dom den 27 september 2017 i de förenade målen *Nintendo* v. *BigBen (C-24/16 och C-25/16)* handlar bl.a. om tolkning av Rom II-förordningens artikel 8(2), enligt vilken tillämplig lag för en utomobligatorisk förpliktelse som har sin grund i ett intrång i en sådan gemenskapsrättslig immateriell rättighet som gäller i hela EU inte ska vara *lex loci damni* enligt huvudregeln i artikel 4(1) utan ”lagen i det land där intrånget skedde”, naturligtvis endast när det gäller frågor som inte regleras i själva det relevanta gemenskapsinstrumentet. I de aktuella målen rörde det sig om påstådda intrång i kärandens gemenskapsformgivningar, registrerade i enlighet med förordning nr 6/2002 om gemenskapsformgivning. De påstådda intrången bestod av att ett franskt svarandebolag tillverkade och på sin webbplats till konsumenterna i bl.a. Frankrike, Belgien och Luxemburg saluförde de omdiskuterade produkterna, medan den andra svaranden (ett tyskt dotterbolag till det ovannämnda franska bolaget), sålde moderbolagets produkter till konsumenter i Tyskland och Österrike, bl.a. via internet. Det tyska dotterbolaget innehade inte något eget varulager i Tyskland, utan mottagna beställningar vidarebefordrades till det franska moderbolaget som sedan levererade produkterna från Frankrike. EU-domstolen bekräftade att ”det land där intrånget skedde” i artikel 8(2) måste ges en självständig och enhetlig tolkning åsyftande det land där den handling som utgör intrånget har begåtts. Har sådana handlingar utförts i olika medlemsstater ska man inte referera till var och en av handlingarna utan göra en övergripande bedömning för att fastställa den plats där svaranden utfört den första handling som utgör intrång eller fara för intrång (*initial act of infringement*), såsom den plats där processen för att göra säljerbjudandet tillgängligt online inletts. — Den inte helt entydiga svenska formuleringen ”det land där intrånget skedde” ska således tolkas i överensstämmelse med den engelska textens ”*in which the act of infringement was committed*”. Det bör noteras att trots att det rör sig om intrång i en gemenskapsrättslig immaterialrättighet kan handlingen ha begåtts utanför EU och de utomobligatoriska konsekvenserna av intrånget blir i så fall att bedöma enligt en icke-medlemsstats lag. Hade EU-domstolen i stället förlitat sig på den franska textens ”*il a été porté atteinte à ce droit*” skulle det ha legat närmare till hands att tolka regeln som hänvisande till *lex loci damni*, något som EU-domstolen sa nej till bl.a. eftersom specialregeln i artikel 8(2) knappast var avsedd att hänvisa till samma lag som förordningens huvudregel i artikel 4(1). Det är

också värt att notera att den del av domslutet som rör handlingar utförda i olika länder begränsar sig uttryckligen till handlingar som begåtts i olika ”medlemsstater”, detta trots att Rom II-förordningens kollisionsregler enligt dess artikel 3 ska följas oavsett om den utpekade lagen är lagen i en medlemsstat eller inte.

9 Domsrätt i förmögenhetsrättsliga mål

EU-domstolens beslut den 14 juni 2017 i saken *Iliev* v. *Ilieva (mål C-67/17)*, avseende undantaget för makars förmögenhetsförhållanden i Bryssel Ia-förordningens artikel 1(2)(a), beskrivs i avsnitt 4 ovan. Se också avsnitt 13 nedan om EU-domstolens dom den 9 november 2017 i saken *Tünker France* v. *Expert France (mål C-641/16)* och samma domstols dom den 20 december 2017 i saken *Valach* v. *Waldviertler Sparkasse (mål C-649/16)*, båda avseende det insolvensrättsliga undantaget i artikel 1(2)(b) Bryssel I-förordningen nr 44/2001 respektive Bryssel Ia-förordningen nr 1215/2012.

I EU-domstolens dom den 9 mars 2017 i saken *Pula Parking* v. *Tederahn (mål C-551/15)* hade ett kroatiskt bolag, ägt av en lokal myndighet och bemyndigat att bl.a. ta ut parkeringsavgifter för stadens offentliga parkeringsplatser, inför en kroatisk notarie inlett verkställighetsförfarande mot en tysk besökare som inte betalat för parkeringsbiljetten. I enlighet med kroatisk lag är notarier behöriga att genom beslut pröva ansökningar om verkställighetsförfarande på grundval av handlingar ”som äger vitsord”. Svaranden invände dock bl.a. att notarien saknade materiell och territoriell behörighet att utfärda ett dylikt beslut mot en tysk medborgare, vilket gav upphov till frågan om Bryssel Ia-förordningens tillämplighet. En fråga var huruvida målet hörde till privaträttens område i enlighet med förordningens artikel 1(1). Att bolaget tilldelats sina befogenheter genom ett myndighetsbeslut betydde enligt EU-domstolen inte att fastställande av fordran eller indrivningsförfarandet var utövande av offentligrättsliga maktbefogenheter. Parkeringsavgiften utgjorde inte en sanktion utan vederlag för en utförd tjänst. Förfarandet omfattades således i sig av Bryssel Ia-förordningen. En annan fråga var dock huruvida kroatiska notarier omfattades av begreppet ”domstol” i förordningens mening. EU-domstolen påpekade att förordningens artikel 3, som vid summarisk process om betalningsföreläggande likställer ungerska notarier och den svenska Kronofogdemyndigheten med domstol, inte nämner kroatiska notarier och att förordningen inte heller innehåller någon vidsträckt domstolsdefinition liknande den i artikel 3(2) arvsförordningen nr 650/2012. Principen om ömsesidigt förtroende, som ligger till grund för Bryssel Ia-förordningen, kräver enligt EU-domstolen bl.a. att de omfattade nationella förfarandena följer den kontradiktoriska principen. En kroatisk notaries prövning av en ansökan om utfärdande av ett beslut om verkställighet på grundval av en ”handling som äger vitsord” är inte kontradiktorisk och han utgör följaktligen inte en domstol i förordningens

mening. — Angående den sistnämnda frågan intog EU-domstolen samma ståndpunkt också i saken *Zulikarpašić* v. *Gajer (mål C-484/15)*, se avsnitt 11 nedan. EU-domstolen fick domskälsvis även ta ställning till Bryssel Ia-förordningens tillämplighet i tiden, eftersom den aktuella fordran härstammade från tiden före Kroatiens anslutning till EU. Som väntat ansåg domstolen att det är tidpunkten för det nationella förfarandets inledande, och inte tidpunkten för fordrans uppkomst, som är avgörande i detta avseende.

Också i sin dom den 15 november 2018 i saken *Grekland* v. *Kuhn (mål C-308/17)* tolkade EU-domstolen begreppet ”privaträttens område” som det används i Bryssel Ia-förordningens artikel 1(1). En i Österrike bosatt investerare hade förvärvat grekiska statsobligationer. Den grekiska staten ändrade sedermera genom ensidig och retroaktiv lag emissionsvillkoren så att hans obligationer ersattes av betydligt mindre värda nya obligationer. Investeraren väckte därför talan vid österrikisk domstol och yrkade fullgörande av de ursprungliga lånevillkoren alternativt skadestånd. Österrikes högsta domstol vände sig till EU-domstolen med frågor rörande bestämmande av uppfyllelseort enligt Bryssel Ia-förordningens artikel 7(1), men bl.a. den grekiska regeringen anförde att tvisten överhuvudtaget inte föll inom ”privaträttens område” i den mening som avses i artikel 1(1). EU-domstolen gav den grekiska regeringen rätt, med motiveringen att det framgick av arten och villkoren för den grekiska åtgärden, förhållandet mellan Grekland och obligationsinnehavarna samt de exceptionella krisomständigheter under vilka åtgärden vidtogs att det rörde sig om Greklands utövande av sina offentliga maktbefogenheter.

EU-domstolens dom den 15 juni 2017 i saken *Kareda* v. *Benkö (mål C-249/16)* handlar om tolkning av Bryssel Ia-förordningens artikel 7(1). Ett i Österrike bosatt sambopar finansierade sitt gemensamma köp av hus genom att låna pengar av en österrikisk bank. De var båda solidariskt ansvariga vis-à-vis banken, men en av dem upplöste samlevnaden, flyttade till okänd adress i Estland och slutade att bidra till återbetalningen av lånet. Den kvarvarande f.d. sambon, som således ensam fick stå för återbetalningarna, väckte därför regresstalan vid österrikisk domstol. Den första frågan som EU-domstolen ställdes inför var huruvida dylik regresstalan avsåg avtal i den mening som avses i artikel 7(1). Av domstolens tidigare avgöranden, avseende motsvarande bestämmelse i den gamla Bryssel I-förordningens artikel 5(1), framgår att regeln förutsätter att talan grundar sig på en rättslig förpliktelse som en person frivilligt har åtagit sig gentemot en annan person. Denna förutsättning ansågs uppfylld även i fråga om skyldigheter mellan två enligt ett kreditavtal solidariskt ansvariga medgäldenärer, bl.a. eftersom det skulle vara onaturligt att bryta loss dessa skyldigheter från det avtal som gav upphov till dem. Domstolen nämnde också att detta överensstämde med artikel 16 i Rom I-förordningen om tillämplig lag för avtalsförpliktelser, som knyter förhållandet mellan medgäldenärer

till den lag som reglerar deras förpliktelse gentemot borgenären. Den andra frågan som EU-domstolen fick ta ställning till var huruvida det aktuella kreditavtalet fick anses vara ett avtal om ”utförande av tjänster” i den mening som åsyftas i Bryssel Ia-förordningens artikel 7(1)(b), vilket i enlighet med tidigare praxis förutsätter att den som utför tjänsten utför en bestämd verksamhet mot ersättning. Frågan besvarades jakande med hänvisning till att kreditinstitutet betalat ut ett belopp till låntagaren mot en ersättning i form av ränta. En ytterligare fråga inför domstolen gällde fastställande av ”den ort i en medlemsstat där enligt avtalet tjänsterna har eller skulle ha utförts”. Domstolen hänvisade till att den karakteristiska förpliktelsen vid kreditavtal är själva beviljandet av det utlånade beloppet och att detta, om inte annat avtalats, sker i den ort där kreditinstituts säte är beläget. Det är därför domstolen i denna ort som är territoriellt behörig att även pröva regresstalan mellan medgäldenärerna. Domstolen nämnde också att Bryssel Ia-förordningens domsrättsregler om konsumenttvister inte var tillämpliga i detta fall, eftersom båda parterna var konsumenter. — Avgörandet medför några viktiga klargöranden rörande artikel 7(1). Av den vidsträckta tolkningen av formuleringen ”utförande av tjänster” synes framgå att den även kan omfatta bl.a. borgensåtagande och hyra av lös egendom. Såvitt gäller bestämmande av uppfyllelseorten kan man dock fråga sig om kreditinstitutets säte är avgörande även när utbetalningen av lånet t.ex. är avsedd att ske såväl från som till ett annat land.

Också i saken *Saey* v. *Lusavouga (mål C-64/17)*, avgjord den 8 mars 2018, tolkade EU-domstolen först och främst Bryssel Ia-förordningens artikel 7(1)(b), enligt vilken talan mot en person med hemvist i en medlemsstat avseende avtal om utförande av tjänster får väckas i en annan medlemsstat där enligt avtalet tjänsterna har eller skulle ha utförts. Den aktuella tvisten rörde uppsägning av ett återförsäljaravtal, vilket av EU-domstolen klassificerats som ett avtal om utförande av tjänster eftersom det innebar att den part som åtagit sig den karakteristiska prestationen (återförsäljaren) utförde en bestämd verksamhet (distribution av huvudmannens varor) mot ersättning, varvid ersättningen inte behövde ske i pengar utan kunde bestå av andra fördelar såsom återförsäljarens ensamrätt, tillgång till reklammaterial, utbildning osv. Bestämmandet av den relevanta uppfyllelseorten komplicerades i detta fall av att huvudmannen var ett belgiskt bolag, återförsäljaren var ett portugisiskt bolag och avtalet gällde den spanska marknaden där ingen av parterna hade någon etablering. Med hänvisning till sitt tidigare avgörande i Wood Floor-saken (mål C-19/09) förklarade EU-domstolen att uppfyllelseorten i princip anses vara orten för det huvudsakliga utförandet av tjänsterna. Denna ort framgår av avtalsbestämmelserna samt, om sådana saknas, av tjänsternas faktiska fullgörande. Kan uppfyllelseorten inte fastställas på dessa grunder, åsyftas den ort där tillhandahållaren av tjänsterna har hemvist (*in casu* en ort i Portugal). Det kan tilläggas att huvudmannens allmänna försäljnings-

villkor, vilka omnämndes i hans fakturor, innehöll en prorogationsklausul till förmån för belgiska domstolar, men prorogationen underkändes av EU-domstolen eftersom den inte uppfyllde formkrav uppställda i Bryssel Ia-förordningens artikel 25(1). — EU-domstolens hänvisning i sista hand till den domstol där tillhandahållaren av tjänsterna har hemvist undanröjer behovet att, när uppfyllelseorten inte framgår av vare sig avtalet eller tjänsternas faktiska fullgörande, bestämma uppfyllelseort enligt den på avtalet tillämpliga lagen. Detta betyder dock att uppfyllelseort för domsrättsändamål enligt artikel 7(1)(b) kan skilja sig från den ort där tjänsteleverantören är skyldig att utföra tjänsten, eftersom sistnämnda ort i brist på avtal bestäms av avtalsstatutet. Det bör också noteras att tvisten handlade om uppsägning av själva återförsäljarsavtalet och inte om de enskilda varuköp som kan ha ägt rum inom ramen för återförsäljarförhållandet. Man kan därför ifrågasätta om prorogationsklausulen i säljarens allmänna försäljningsvillkor, även om formkraven hade uppfyllts, kunde ha tolkats som omfattande tvister avseende återförsäljaravtalet som sådant.

De förenade målen *flightright* v. *Air Nostrum (mål C-274/16)*, *Becker* v. *Hainan Airlines (mål C-447/16)* och *Barkan* v. *Air Nostrum (mål C-448/16)*, avgjorda av EU-domstolen den 7 mars 2018, handlade om tre försenade internationella flygresor, var och en bestående av två anslutande flygningar med olika flygbolag. Befordringsavtalet hade passageraren i samtliga fall ingått med ett av de två bolagen, men ersättningskraven riktades mot det bolag som inte var passagerarnas avtalspart. Tvisterna aktualiserade frågan om tillämpning av Bryssel I-förordningens artikel 5(1)(b) respektive likalydande artikel 7(1)(b) i Bryssel Ia-förordningen, vilka stadgar att talan mot en person med hemvist i en medlemsstat avseende avtal om utförande av tjänster får väckas i en annan medlemsstat där tjänsterna enligt avtalet har eller skulle ha utförts. Beträffande mål C-447/16 konstaterade EU-domstolen att bestämmelsen överhuvudtaget inte var tillämplig eftersom svaranden, ett kinesiskt företag, inte hade hemvist i en medlemsstat. I mål C-448/16 fick domstolen avgöra huruvida talan ”avser avtal” även när den riktar sig mot det flygbolag som inte var den berörda passagerarens avtalspart. Denna fråga besvarades jakande, med hänvisning till att bestämmelsen inte kräver att det ingåtts ett avtal mellan två parter utan nöjer sig med att talan grundas på en rättslig förpliktelse som en part frivilligt har åtagit sig mot en annan person. Det bolag som utför transporten utan att ha ingått avtal med passageraren kan enligt EU-domstolen anses göra det som ombud för det avtalsslutande flygbolaget och fullgör således skyldigheter som det frivilligt åtagit sig i förhållande till passagerarens avtalspart. Såvitt gäller fastställande av relevant uppfyllelseort, dvs. den ort där transporttjänsterna har eller skulle ha utförts, hänvisade EU-domstolen i mål C-274/16 och C-448/16 till sitt avgörande i Rehdersaken (mål C-204/08), enligt vilket vid luftfart mellan två medlemsstater såväl avgångsortens som ankomstortens domstol är behörig såsom

domstol på uppfyllelseorten. Rehder-prejudikatet avsåg visserligen ett direktflyg som utförts av passagerarens avtalspart, men detsamma gäller enligt EU-domstolen i tillämpliga delar även i sådana fall där den bokade resan består av två flygningar utförda av olika flygbolag. Den slutliga destinationsorten anses således utgöra uppfyllelseorten för de tjänster som omfattas av avtalet, detta även när talan riktas mot det flygbolag som utfört den första flygningen och var orsaken till förseningen. — Även om det inte framgår av domslutets ordalydelse synes EU-domstolen utgå ifrån att även avgångsorten för den första flygningen utgör uppfyllelseort i bestämmelsens mening (domens punkter 71 och 73 kallar den slutliga destinationsorten för ”en av” de huvudsakliga orterna för transporttjänsternas tillhandahållande). Orten för mellanlandningen torde däremot sakna betydelse.

En besläktad fråga prövades av EU-domstolen den 11 juli 2018 i saken *Zurich Insurance* v. *Abnormal Load Services (mål C-88/17)*, där frågan var huruvida artikel 5(1)(b) Bryssel I-förordningen, motsvarande artikel 7(1)(b) Bryssel Ia-förordningen, ska tolkas så att det vid ett avtal om godstransport mellan olika medlemsstater i flera etapper och genom olika transportslag är både avsändningsorten och leveransorten för godset som utgör uppfyllelseort för transporttjänsten och därmed grundar domsrätt för tvister avseende transportavtalet. EU-domstolen erinrade om att om en tjänst utförs på flera orter ska uppfyllelseorten i princip anses vara den ort där anknytningen mellan avtalet och domstolen är som närmast, vilket i allmänhet visar sig vara den huvudsakliga utförandeorten. Med hänsyn till att det vid godstransport är på avsändningsorten som transportören har att utföra en betydande del av den avtalade tjänsten ska dock inte bara leveransorten utan även avsändningsorten anses som uppfyllelseort i stadgandets mening. — EU-domstolens inställning överensstämmer med dess dom i saken Rehder (mål C-204/08), som domstolen också hänvisar till.

Saken *Feniks* v. *Azteca (mål C-337/17)*, avgjord av EU-domstolen den 4 oktober 2018, avser tillämplighet av Bryssel Ia-förordningens artikel 7(1) på s.k. *actio pauliana*, genom vilken en borgenär kan angripa sin gäldenärs transaktioner varigenom denne avhänder sig eller minskar sina tillgångar vilka kan behövas för betalningen av skulden. *Actio pauliana* liknar i vissa avseenden återvinningstalan, men skiljer sig i viktiga avseenden från denna, bl.a. genom att den inte förutsätter att insolvensförfarande inletts mot gäldenären. Ett polskt bolag sålde en polsk fastighet till ett spanskt bolag. En av säljarens fordringsägare, vars fordran grundade sig på ett avtal mellan honom och säljaren om vissa byggnadsarbeten, väckte vid polsk domstol talan mot det spanska köparbolaget och yrkade att köpeavtalet skulle ogiltigförklaras eftersom det av säljaren ingåtts till skada för fordringsägarens rättigheter. Fordringsägaren ansåg att polsk domstol var behörig enligt artikel 7(1) eftersom talan avsåg giltigheten av ett köpeavtal, trots av fordringsägaren inte var avtalspart i denna. EU-domstolen fick till att börja med ta ställning till

huruvida talan överhuvudtaget omfattades av Bryssel Ia-förordningen eller snarare hörde hemma under insolvensförordningen. Domstolen erinrade om att såväl överlappningar som luckor mellan de två förordningarna ska undvikas, så att en talan som inte omfattas av insolvensförordningen anses omfattas av Bryssel Ia-förordningen. Domstolen erinrade också om att en talan faller under insolvensförordningen endast om den direkt kan härledas från insolvensförfarandet och står i nära samband med detta, vilket inte var fallet *in casu*, bl.a. eftersom något insolvensförfarande inte inletts. Domstolen övergick därför till att diskutera Bryssel Ia-förordningens artikel 7(1), vilken är tillämplig på talan som ”avser avtal”. Enligt domstolens praxis förutsätter detta att talan grundas på en rättslig förpliktelse som en part frivilligt har åtagit sig gentemot en annan person. Denna förutsättning var enligt domstolen uppfylld, eftersom talan om ogiltigförklaring av köpeavtalen hade sin grund i skyldigheter som säljaren frivilligt åtagit sig mot fordringsägaren genom avtalet om byggnadsarbeten. Sistnämnda avtal avsåg utförande av tjänster och artikel 7(1)(b) tillerkände därför behörighet till domstolen i den ort i Polen där byggnadsarbeten har eller skulle ha utförts. Denna slutsats påverkades enligt domstolen inte av den omständigheten att talan väckts mot tredje man (köparen) och inte mot fordringsägarens avtalspart (säljaren), eftersom artikel 7(1) avser grunden för talan och inte parternas identitet. — På den sistnämnda punkten åberopade EU-domstolen sitt avgörande den 7 mars 2018 i flightright-målet (se ovan), men detta avsåg en situation där tredje man (svaranden) vid uppfyllelse av avtalet agerat som ombud för den person som hade avtal med käranden. Den nya domen är dessutom svår att förlika med domen i saken Handte (målnr C-26/91).

Ett viktigt prejudikat rörande Bryssel Ia-förordningens artikel 7(2) meddelades den 17 oktober 2017 av EU-domstolens stora avdelning i saken *Bolagsupplysningen* v. *Svensk Handel (mål C-194/16)*, där ett estniskt bolag och en fysisk person inför estnisk domstol hade väckt talan mot ett svenskt bolag med yrkanden att svaranden skulle förpliktas att korrigera respektive avlägsna visst innehåll på sin webbplats samt att betala dem ersättning på grund av personlighetskränkning. Den aktuella hemsidan drevs i Sverige, dess påstådda kränkande innehåll var på svenska och riktades till svenska läsare, och den estniska kärandens verksamhet var också i huvudsak riktad till den svenska marknaden. Detta gav upphov till frågan om estnisk domsrätt. Enligt artikel 7(2) kan talan mot den som har hemvist i en medlemsstat avseende en utomobligatorisk förpliktelse väckas i en annan medlemsstat vid domstolen för ”den ort där skadan inträffade eller kan inträffa”, varmed enligt praxis menas såväl orten för den skadevållande händelsen som orten för den uppkomna skadan. I det aktuella målet var det klart att den skadevållande händelsen inte inträffat i Estland och EU-domstolen fick därför begränsa sig till att diskutera den relevanta skadeorten. I saken Shevill (mål C-68/93) hade domstolen slagit fast att talan om gott-

görelse för en ideell skada orsakad genom en ärekränkande artikel i en tidning kan väckas i varje medlemsstat där artikel spridits, varvid domstolarna dock endast är behöriga att pröva de skador som uppkommit i domstolsstaten. I fråga om kränkningar av personlighetsskyddet genom internet kompletterades regeln dock senare i saken eDate (mål C-509/09), där en fysisk person som ansåg sig ha blivit kränkt tillerkändes rätt att väcka talan om ersättning för hela skadan också vid domstolarna i den medlemsstat där han hade centrum för sina intressen. I den nu aktuella domen bekräftade EU-domstolen regeln och slog därutöver fast att den gäller oberoende av om den påstådda skadan är av materiell eller immateriell art och att det inte heller är avgörande om den kränkta käranden är en fysisk eller en juridisk person. Medan sagda intressecentrum för fysiska personer i allmänhet — låt vara inte nödvändigtvis — sammanfaller med bosättningsorten, definieras det i fråga om juridiska personer i den nya domen som den plats där den juridiska personen utövar sin huvudsakliga ekonomiska verksamhet. Denna plats behöver enligt EU-domstolen inte sammanfalla med den juridiska personens stadgeenliga säte, särskilt när, som i det aktuella fallet, det påstådda kränkande innehållet publicerats på en professionell webbplats som av svaranden drevs i — och var avsedd för läsare i — den medlemsstat där den kränkta juridiska personen bedrev merparten av sin verksamhet. Om det inte kan avgöras var den kränkta juridiska personen har centrum för sina intressen kan den inte väcka talan med stöd av eDate-regeln, men kan med stöd i Shevill-regeln vid varje medlemslands domstolar kräva ersättning för i forumstaten uppkommen skada. Det sist sagda gäller dock enligt den nya domen inte talan om rättelse eller avlägsnande av det kränkande webbinnehållet, eftersom sådant yrkande, på grund av att en webbplats är tillgänglig överallt med obegränsad spridningseffekt, är odelbart och följaktligen endast kan framställas vid en domstol som är behörig att pröva skadan i dess helhet. — Att EU-domstolen vid lokaliseringen av *kärandens* intressecentrum även åberopade att *svaranden* var en professionell aktör vars hemsida drevs i Sverige och var riktad till svenska läsare tyder på att en och samma kärande kan ha olika intressecentra för olika slags personlighetkränkningar och yrkanden, exempelvis ett där han har sitt sociala liv och ett annat där han bedriver sin ekonomiska verksamhet. Det är också värt att notera att domstolen uttryckligen begränsar sina slutsatser till personlighetskränkningar genom internet, låt vara att resonemanget torde kunna överföras till andra informationskanaler med i princip obegränsad geografisk spridning, t.ex. kortvågsradio. På samma sätt torde domstolens resonemang om personlighetskränkningar kunna överföras till intrång på internet i immaterialrättigheter som varumärken eller upphovsrätt. Domstolens påstående om internets odelbarhet kan emellertid ifrågasättas, eftersom den moderna teknologin (s.k. geoblockering resp. geofiltrering) idag gör det möjligt att begränsa en

webbsidas tillgänglighet till ett visst geografiskt område och därmed i praktiken skapa olika webbsidor anpassade till olika nationella domstolars krav. Det är möjligt att denna teknologi ännu inte är hundraprocentigt pålitlig, men den förväntas att bli det inom snar framtid, oavsett om man med hänsyn till dess mörkare sidor (t.ex. statlig censur av internet) anser den välkommen eller ej. Påpekas bör också att koncentration av tvisten till en domstol med behörighet att pröva hela skadan inte nödvändigtvis innebär att denna domstol skall pröva hela skadan enligt en och samma rättsordning (t.ex. domstolslandets egen lag). Kränkningar av personlighetsskyddet omfattas inte av de enhetliga kollisionsreglerna i Rom II-förordningen och det kan inte uteslutas att en svensk domstol i det aktuella fallet skulle tillämpa den s.k. mosaikprincipen och pröva skadan i varje effektland för sig i enlighet med det landets lag, vilket skulle kunna tänkas leda till att man med tillämpning av estnisk lag beordrar borttagande av visst webbinnehåll inom Estland samtidigt som man med tillämpning av svensk lag, som kanske gör en annan avvägning mellan personlighetsskydd och yttrandefrihet, vägrar att förbjuda samma innehålls tillgänglighet för internetanvändarna här i riket. En närmare kommentar till domens finns hos Bogdan, JT 2017–208 s. 673–678.

Deliktforum enligt artikel 5(3) Brysselförordningen nr 44/2001, motsvarande artikel 7(2) i Bryssel Ia-förordningen, tolkades av EU-domstolen också den 12 september 2018 i saken *Löber* v. *Barclays Bank (mål C-304/17)*. En engelsk bank emitterade vissa värdepapper som den sålde till institutionella investerare vilka i sin tur sålde dem vidare till bl.a. en konsument i Österrike. Värdepappren blev dock värdelösa och konsumenten väckte skadeståndstalan mot den engelska banken vid en domstol i Wien och hävdade att informationen i bankens emissionsprospekt varit bristfällig. Detta gav upphov till frågan om Wien var ”den ort där skadan inträffade eller kan inträffa” i artikelns mening. Enligt EU-domstolens praxis avser denna formulering både den ort där skadan uppkom och den där den skadevållande händelsen inträffade, men i det aktuella fallet var det bara orten för skadans uppkomst som kunde tänkas vara domsrättsgrundande. EU-domstolen erinrade om att formuleringen inte omfattar varje ort där man kan märka de skadliga följderna av en skada som faktiskt har uppkommit någon annanstans (se redan domstolens dom i saken Marinari, C-364/93). Att käranden lidit ekonomisk skada räcker således inte i sig för att ge behörighet åt domstolen på den ort där han har sin hemvist. En sådan behörighet kan å andra sidan motiveras i den mån kärandens hemvist sammanfaller med den ort där skadan konkret visat sig. Det räcker dock inte att skadan uppkommit direkt på kärandens bankkonto där käranden har sin hemvist, utan det krävs att även de övriga särskilda omständigheterna samfällt pekar mot att ge behörighet åt den domstolen. Beträffande det aktuella fallet fann domstolen att de särskilda omständigheterna sammantaget föreföll utgöra grund för de österrikiska domstolarnas

behörighet, varvid den hänvisade till bl.a. att konsumentens värdepappersköp enbart behandlades av österrikiska banker på den österrikiska sekundärmarknaden och att det var i Österrike som hon gjorde den misslyckade investeringen. Behörighet för österrikiska domstolar ansågs därför förenlig med Bryssel I-förordningens syften vad gäller förutsebarhet, närhet mellan den utpekade domstolen och tvisteföremålet och god rättskipning. — Man kan ifrågasätta om EU-domstolens hänvisning till bl.a. ”de övriga särskilda omständigheterna” verkligen gör domsrätten förutsebar, särskilt eftersom vissa av dessa omständigheter, exempelvis orten för värdepapprens förvärvande, knappast har med bestämningen av orten för skadans uppkomst att göra.

Bryssel Ia-förordningens artikel 8(3), avseende behörighet att pröva genkäromål, uttolkades den 31 maj 2018 av EU-domstolen i saken *Nothartová* v. *Boldizsár (mål C-306/17)*. En i Slovakien bosatt kärande yrkade vid ungersk domstol att domstolen skulle fastställa att hennes personlighetsskydd kränkts genom att den i Ungern bosatta svaranden utan hennes vetskap tagit och på internet spridit foton och videos. Att ungerska domstolar i enlighet med Bryssel Ia-förordningens artikel 4(1) var behöriga att pröva denna talan var oomtvistat, men svaranden väckte vid samma domstol genkäromål om skadestånd för att huvudkäromålet enligt honom hämmade spridningen av hans intellektuella verk (svaranden anförde ett par märkliga ytterligare grunder för genkäromålet, bl.a. att kärandens hänvisning till registreringsnumret för svarandens fordon utgjort en kränkning av ”personlighetsskyddet för fordonet”). Detta gav upphov till frågan om huruvida artikel 8(3), enligt vilken genkäromål som grundar sig på samma avtal eller omständigheter som huvudkäromålet kan väckas vid den domstol där huvudkäromålet är anhängigt, var tillämplig i detta fall. EU-domstolen besvarade frågan jakande, förutsatt att prövningen av genkäromålet krävde en bedömning av huruvida de omständigheter som käranden grundade sina anspråk var legitima. EU-domstolen slog också fast att behörighet enligt artikel 8(3) inte är exklusiv och inte hindrar tillämpning av förordningens övriga domsrättsregler. — Avgörandet är praktiskt och förnuftigt, trots att det vid en bokstavlig tolkning av artikelns ordalydelse ingalunda var klart att käromålet och genkäromålet grundade sig på samma omständigheter.

I sin dom den 5 juli 2018 i saken *flyLAL* v. *Starpautiska lidosta (mål C-27/17)* fick EU-domstolen tolka både artikel 5(3) och artikel 5(5) i Bryssel I-förordningen nr 44/2001, motsvarande artiklarna 7(2) och 7(5) Bryssel Ia-förordningen. Ett litauiskt flygbolag, som blev utkonkurrerat och tvingat i likvidation av ett lettiskt flygbolag, väckte hos litauisk domstol skadeståndstalan mot såväl det lettiska flygbolaget som flygplatsen i Riga (Lettland), med påståenden om att de svarande brutit mot EU:s konkurrensregler. Det lettiska flygbolaget påstods ha ägnat sig åt underprissättning, vilket möjliggjorts genom att Rigas flygplats beviljat det lettiska flygbolaget nedsatta flygplatsavgifter. Anklagelsen

rörde således såväl ett konkurrensbegränsande avtal förbjudet av artikel 101 FEUF som ett missbruk av dominerande ställning i strid med artikel 102 FEUF. EU-domstolen fick ta ställning till om den litauiska domstolen hade domsrätt i egenskap av domstolen i den ort där skadan inträffade (artikel 5(3)) eller på grund av att tvisten hänförde sig till verksamheten vid det lettiska flygbolagets litauiska filial (artikel 5(5)). Efter att, som i många tidigare domar, ha förklarat att de särskilda behörighetsreglerna ska tolkas strikt och att artikel 5(3) avser både den ort där skadan uppkom och den ort där den skadevållande händelsen inträffade, bekräftade EU-domstolen att utebliven vinst som orsakats av olagligt konkurrensbegränsande beteende utgör en skada i den mening som avses i artikel 5(3). I det aktuella fallet hade beteendet medfört svårigheterna för käranden att bedriva en lönsam flygverksamhet från och till flygplatsen i Vilnius (Litauen) och den huvudsakligen påverkade marknaden låg i Litauen. Att vid tillämpning av artikel 5(3) anse att skadan har uppkommit i Litauen motsvarade enligt EU-domstolen inte bara målen om närhet och förutsebarhet utan var också i linje med premiss 7 och huvudregeln i artikel 6(3) i Rom II-förordningen nr 864/2007 om tillämplig lag för utomobligatoriska förpliktelser, som i fråga om konkurrensbegränsningar hänvisar till lagen i det land där marknaden påverkas eller kan påverkas. Såvitt gällde lokalisering av den skadevållande händelsen påpekade EU-domstolen att underprissättningen kunde ses antingen som ett genomförande av det konkurrensbegränsande avtalet mellan det lettiska flygbolaget och flygplatsen i Riga eller som en fristående överträdelse av artikel 102 FEUF. Såväl den ort där avtalet ingicks som den ort där underprissättning erbjudits och tillämpats omfattades därför av artikel 5(3). EU-domstolen övergick därefter till att diskutera artikel 5(5) och slog fast att en skadeståndstvist kan anses hänföra sig till en filial endast om filialen faktiskt och i betydande mån har deltagit i de skadevållande handlingarna. Det ankom härvid på den hänskjutande nationella domstolen att bedöma bl.a. om det lettiska flygbolagets litauiska filial faktiskt erbjudit och tillämpat de påstådda underpriserna.

I sin dom den 20 juli 2017 i saken *KABEG* v. *MMA (mål nr C-340/16)* tolkade EU-domstolen vissa av specialreglerna om domsrätt i försäkringstvister i Bryssel I-förordningen nr 44/2001. Dessa regler i artiklarna 8–14 (motsvarande Bryssel Ia-förordningens artiklar 10–16) innehåller i den förment svagare skadelidandes intresse ett självständigt system för domstols behörighet vid sådana tvister. Den österrikiska arbetsgivaren till en trafikskadad anställd krävde inför österrikisk domstol det franska försäkringsbolag som ansvarsförsäkrat det skadevållande fordonet på ersättning på grund av att arbetsgivaren fortsatt betala den skadelidandes lön och därför genom subrogation övertagit dennes ersättningskrav med motsvarande belopp. Genom sin hänvisning till bl.a. Bryssel I-förordningens artikel 9(1) tillerkänner artikel 11(2) den skadelidande rätt att väcka talan direkt mot ansvars-

försäkraren bl.a. vid domstolen där käranden har hemvist, förutsatt att sådan talan i övrigt är tillåten. Försäkringsbolaget invände dock att dessa specialregler om försäkringsavtal enligt förordningens premiss 13 är avsedda att skydda den svagare parten och att en arbetsgivare därför inte kan anses vara skadelidande i den mening som avses i artikel 11(2). EU-domstolen tolkade reglerna emellertid så att begreppet den svagare parten i fråga om försäkringstvister har en större räckvidd än i fråga om konsumenttvister och tvister om anställningsavtal. Att från fall till fall behöva bedöma huruvida en arbetsgivare som fortsätter att betala ut lön kan anses vara svagare part än försäkringsbolaget skulle enligt domstolen dessutom ge upphov till rättsosäkerhet och oförutsebarhet. En dylik arbetsgivare kan därför i den egna medlemsstaten i egenskap av skadelidande väcka talan direkt mot ansvarsförsäkraren förutsatt att sådan talan i övrigt är tillåten. — Domstolens allmänna påstående att begreppet den svagare parten har större räckvidd vid försäkringstvister än vid konsumenttvister är diskutabelt, eftersom man inte heller i fråga om de senare tar hänsyn till näringsidkarens och konsumentens styrka i det enskilda fallet; domsrättsreglerna om konsumenttvister gäller ju även om näringsidkaren är en liten hantverkare och konsumenten en mångmiljonär.

Även EU-domstolens dom den 13 juli 2017 i saken *Assens Havn* v. *Navigators Management (mål C-368/16)* tolkar specialreglerna om försäkringstvister i Bryssel I-förordningen nr 44/2001. Ett svenskt bolag, som på hyrda fartyg transporterade varor till Danmark, köpte en ansvarsförsäkring hos ett engelskt försäkringsbolag. Försäkringsavtalet innehöll bl.a. en exklusiv prorogationsklausul till förmån för engelska domstolar. Ett av fartygen påstods ha skadat kajen i en dansk hamn, som ansåg sig ha rätt att inför dansk domstol väcka skadeståndstalan direkt mot försäkringsbolaget. Detta gav upphov till frågan om sådan talan hindrades av prorogationsavtalet. Som nämnts ovan i samband med KABEG v. MMA-domen innehåller Bryssel I-förordningens artiklar 8–14 (motsvarande Bryssel Ia-förordningens artiklar 10–16) ett självständigt system för domstols behörighet vid försäkringstvister. Dessa domsrättsregler, vilka i princip är tvingande, tillåter genom en hänvisning i artikel 11(2) till artikel 9(1) den skadelidande att väcka direkttalan mot ansvarsförsäkringsgivaren bl.a. vid domstolen i den ort där den skadegörande handlingen ägt rum. Artiklarna 13 och 14 medger parterna viss prorogationsfrihet, bl.a. när det rör sig om skada i samband med drift av fartyg, men dessa artiklar omfattas inte av hänvisningen i artikel 11(2) avseende direkttalan mot ansvarsförsäkrare. Detta betyder enligt EU-domstolen att den skadelidande i dylika fall inte är bunden av prorogationsklausulen i avtalet mellan skadevållaren och dennes ansvarsförsäkrare.

En besläktad frågeställning rörande Bryssel Ia-förordningens 13(2) prövades av EU-domstolen också den 31 januari 2018 i saken *Hofsoe* v. *LVM (mål C-106/17)*. Förordningens artikel 11 ger försäkringstagaren,

den försäkrade eller förmånstagaren rätt att i det egna hemvistlandet väcka talan mot en försäkringsgivare som har hemvist i en annan medlemsstat och artikel 13(2), genom att hänvisa till bl.a. artikel 11, tillerkänner under vissa förutsättningar samma rätt den skadelidande som vill väcka talan direkt mot försäkringsgivaren. I det aktuella fallet önskade en i Polen hemmahörande fysisk person, vars näringsverksamhet bestod i indrivning från försäkringsgivare av genom överlåtelse förvärvade ersättningsfordringar, att i polsk domstol föra talan direkt mot ett tyskt försäkringsbolag rörande en skada som lidits av en i Polen bosatt skadelidande. EU-domstolen kom fram till att artikel 13(2) inte kan göras gällande i ett fall som detta. Syftet med förordningens specialregler om försäkringstvister är att skydda den svagare parten och detta skydd ska inte utsträckas till personer för vilka det inte är motiverat, såsom den som bedriver näringsverksamhet bestående i indrivning av överlåtna fordringar på försäkringsersättning. — Man kan diskutera om EU-domstolens principiella resonemang verkligen passade för det aktuella fallet, där käranden, även om han väckt talan inom ramen för sin indrivningsverksamhet, var en fysisk person vars ställning som svagare part i förhållande till det svarande försäkringsbolaget framstår som mycket sannolik. Hade käranden försökt att driva in fordran som ombud i den skadelidandes namn hade artikel 13(2) varit tillämplig, detta för övrigt också om käranden varit en stor indrivningsbyrå. Det är diskutabelt hur detta avgörande förhåller sig till den sex månader äldre domen i KABEG-saken (se ovan).

Artiklarna 15 och 16 Bryssel I-förordningen, vilka numera motsvaras av Bryssel Ia-förordningens artiklar 17 och 18, tolkades av EU-domstolen den 25 januari 2018 i saken *Schrems* v. *Facebook Ireland Ltd. (mål C-498/16)*. En i Österrike hemmahörande fysisk person, vilken sedan ett antal år innehade ett Facebook-konto och en Facebook-sida, väckte hos österrikisk domstol talan mot det välkända företaget med hemvist i Irland och yrkade att domstolen bl.a. skulle fastställa att vissa av företagets användningsvillkor var ogiltiga, förbjuda företaget att använda hans personuppgifter och ålägga företaget att betala skadestånd för brott mot personuppgiftsreglerna. Enligt käranden var den österrikiska domstolen behörig enligt Bryssel I-förordningens artikel 16(1), som stadgar att en konsument får väcka talan mot den andra avtalsparten bl.a. vid domstolarna i den medlemsstat där konsumenten har hemvist. Till saken hör att käranden synes ha bedrivit en kampanj mot Facebook genom att ha publicerat böcker, hållit föredrag (ibland mot ersättning), förvaltat webbplatser, samlat in medel och fått fler än 25 000 människor från hela världen att överlåta sina anspråk till honom för att han skulle göra dessa gällande i det aktuella målet (där han dock begränsade talan till sina egna anspråk och motsvarande anspråk från sju andra personer bosatta i Österrike, Tyskland och Indien). Detta gav upphov dels till frågan om käranden trots dessa aktiviteter kunde anses vara konsument i den mening som avses i artikel 15, dels om han kan

stödja sig på artikel 16(1) även i fråga om anspråk som till honom överlåtits av andra konsumenter. EU-domstolen noterade att käranden ingått avtalet med Facebook uteslutande för privata ändamål och att varken den sakkunskap som han förvärvat inom området eller hans engagemang för att företräda användarnas rättigheter leder till att han ska anses ha förlorat sin ställning som konsument. En annan tolkning skulle enligt EU-domstolen förhindra ett effektivt försvar av konsumenternas rättigheter och bortse från deras rätt att organisera sig för att tillvarata sina intressen. Beträffande den andra frågan kom EU-domstolen däremot fram till att artikel 16(1) inte är tillämplig på en talan som väckts av en konsument för att göra gällande anspråk som till honom överlåtits av andra konsumenter, eftersom stadgandet endast skyddar de konsumenter som personligen är kärande. Det spelar härvid ingen roll om överlåtarna har hemvist i samma medlemsstat som käranden, annan medlemsstat eller ett tredjeland. — Domen vidareutvecklar avgörandet Shearson Lehman Hutton v. TBV (mål nr C-89/91), som dock begränsade sig till sådana fall där konsumentfordringar förvärvats av företag. Utgången skulle förmodligen blivit en annan om käranden uppträtt som befullmäktigat ombud för andra konsumenter och väckt talan i deras namn.

EU-domstolens dom den 14 september 2017 i de förenade målen *Nogueira* v. *Crewlink (mål C-168/16)* och *Moreno Osacar* v. *Ryanair (mål C-169/16)* rörde belgisk domstols behörighet att pröva kabinpersonalens anställningsgrundade betalningskrav riktade mot ett irländskt flygbolag respektive mot ett till detta flygbolag knutet irländskt bemanningsföretag. De kärandes anställningsavtal innehöll prorogationsklausuler till förmån för irländska domstolar, men dessa klausuler saknade verkan eftersom de ingåtts före tvistens uppkomst (se Bryssel I-förordningens artikel 21, motsvarande Bryssel Ia-förordningens artikel 23). I enlighet med Bryssel I-förordningens artikel 19(2)(a), motsvarande i relevanta delar artikel 21(1)(b)(i) Bryssel Ia-förordningen, kan vid tvister om anställningsavtal talan mot en inom en medlemsstat hemmahörande arbetsgivare väckas bl.a. i en annan medlemsstat i den ort där arbetstagaren vanligtvis utför eller senast utförde sitt arbete. De aktuella anställningsavtalen stadgade bl.a. att stationeringsorten (”*home base*”) var Charleroi flygplats (Belgien) och att anställda var skyldiga att vara bosatta mindre än en timmes väg därifrån, men också att arbetsuppgifterna skulle utföras på flygplan registrerade i Irland. Till saken hör att begreppet ”stationeringsort” definieras, i bilaga III till en särskild förordning nr 3922/91 om harmonisering av tekniska krav och administrativa förfaranden inom området civil luftfart, som den ort där kabinpersonalen systematiskt påbörjar och avslutar sin arbetsdag, organiserar sitt dagliga arbete och där de anställda, under den period deras anställningsavtal gäller, har bosatt sig i närheten och står till lufttrafikföretagets förfogande. Den belgiska domstolens tolkningsfråga, som den uppfattades av EU-domstolen, var huruvida Bryssel I-förordning-

ens ”den ort där arbetstagaren vanligtvis utför … sitt arbete” kan likställas med ”stationeringsort” i förordning nr 3922/91. EU-domstolen besvarade frågan nekande, eftersom den sistnämnda förordningen syftar till att harmonisera tekniska krav och administrativa förfaranden och således inte har samma syfte som Bryssel I-förordningen. EU-domstolen hänvisade i stället till sina tidigare avgöranden, däribland domar avseende motsvarande formulering i 1980 års Romkonvention om tillämplig lag för avtalsförpliktelser, och definierade den ort där arbetstagaren vanligtvis utför sitt arbete som den ort där, eller från vilken, arbetstagaren faktiskt uppfyller huvuddelen av sina förpliktelser gentemot sin arbetsgivare. Beträffande de särskilda anställningsförhållanden som föreligger inom transportbranschen måste domstolar beakta flera omständigheter, bl.a. i vilken medlemsstat den ort är belägen varifrån arbetstagaren utför sina transportuppdrag, den ort dit arbetstagaren återvänder efter uppdraget, den ort där denne mottar instruktioner avseende sina uppdrag och organiserar sitt arbete samt den ort där arbetstagaren har sina arbetsredskap. Vid denna prövning utgör begreppet ”stationeringsort” enligt EU-domstolen emellertid en betydelsefull faktor. — EU-domstolens inställning att Bryssel I-förordningens domsrättsregler med hänsyn till sitt syfte ska ges en självständig tolkning oberoende av liknande begrepp i tekniska och administrativa EU-föreskrifter förtjänar gillande. Stationeringsorten och den ort där arbetstagaren vanligtvis utför sitt arbete torde dock normalt sammanfalla. Saken kan måhända komma i ett annat läge om man likställer kabinpersonalens arbete i luften på irländskregistrerade flygplan med arbete i Irland (något som EU-domstolen inte uttalat sig om).

Den 21 juni 2018 avgjorde EU-domstolen saken *Petronas* v. *Guida (mål C-1/17)*, avseende behörighet att pröva genkäromål i anställningsförhållanden. Enligt artikel 20(2) i Bryssel I-förordningen (motsvarande artikel 22(2) i Bryssel Ia-förordningen) inskränker de — i princip tvingande — domsrättsreglerna om anställningsavtalstvister inte arbetsgivares rätt att väcka genkäromål. Ett italienskt företag utstationerade en av sina anställda till sitt polska dotterbolag, som också ingått ett parallellt anställningsavtal med honom. Efter att på grund av påstådda ekonomiska oegentligheter ha sagts upp av båda bolagen väckte arbetstagaren ersättningskrav mot moderbolaget vid italiensk domstol, varpå moderbolaget vid samma domstol väckte genkäromål mot honom med krav på återbetalning av vissa belopp som han ursprungligen var skyldig dotterbolaget men som av detta efter huvudkäromålets väckande överlåtits till moderbolaget. EU-domstolen slog fast att artikel 20(2) förutsätter att huvudkäromålet och genkäromålet har gemensamt ursprung i ett avtal eller ”i en faktisk situation”. Trots att de grundade sig på olika avtal ansågs de ömsesidiga yrkandena i det aktuella fallet grunda sig på samma faktiska omständigheter och ha samma ursprung. Eftersom arbetsgivaren inte i förväg kände till vid vilken domstol arbetstagaren skulle väcka huvudkäromålet spelade det enligt EU-domstolen inte

heller någon roll att moderbolaget inte förvärvat de fordringar som låg till grund för genkäromålet förrän efter att huvudkäromålet blivit anhängiggjort.

EU-domstolens dom den 7 mars 2018 i saken *E.ON* v. *Dědouch (mål C-560/16)* avsåg Bryssel I-förordningens artikel 22(2), motsvarande artikel 24(2) i Bryssel Ia-förordningen, som stadgar att domstolarna i den medlemsstat där en juridisk person har sitt säte ska vara exklusivt behöriga att pröva talan om bl.a. giltighet, ogiltighet eller upplösning av den juridiska personen eller om giltighet av beslut av dess organ. Ett tjeckiskt bolags bolagsstämma hade beslutat om tvångsinlösen av aktier till förmån för den i Tyskland hemmahörande majoritetsaktieägaren och fastställt det lösenbelopp som skulle utbetalas till minoritetsaktieägarna. Några av de sistnämnda väckte vid tjeckisk domstol talan mot majoritetsaktieägaren, där de ifrågasatte skäligheten av lösenbeloppet (att ifrågasätta giltigheten av själva inlösenbeslutet var enligt tjeckisk rätt omöjligt). Majoritetsägarens jurisdiktionsinvändning aktualiserade frågan om tolkning av artikel 22(2). Eftersom denna talar om ”giltighet av beslut” var det inte uppenbart om en skälighetsprövning av lösenbeloppet omfattades av tjeckiska domstolars exklusiva behörighet, men EU-domstolen kom icke desto mindre fram till att så var fallet, huvudsakligen med motiveringen att skälighetsprövningen i praktiken avsåg giltigheten av bolagsstämmans beslut i den mån det rörde fastställelse av lösenbeloppet. Prövningen kunde utmynna i en ogiltigförklaring av beslutet på denna punkt och fastställelse av ett annat lösenbelopp. EU-domstolen påpekade också bl.a. att bolaget bildats enligt tjeckisk rätt, att bolagsstämmans beslut samt därmed sammanhängande handlingar och formaliteter genomförts i enlighet med tjeckisk lagstiftning och på tjeckiska, och att det nära sambandet mellan tvisten och de tjeckiska domstolarna gjorde att dessa i enlighet med bestämmelsens syfte var bäst lämpade att pröva tvisten.

Den exklusiva domsrättsregeln om talan avseende registrering eller giltighet av registrerade immaterialrättigheter i artikel 22(4) Bryssel I-förordningen, motsvarande i relevanta delar artikel 24(4) i Bryssel Ia-förordningen, blev föremål för EU-domstolens prövning den 5 oktober 2017 i saken *Hanssen* v. *Prast-Knipping (mål C-341/16)*. Enligt detta stadgande ska sådan talan alltid prövas av domstolarna i den medlemsstat där deposition eller registrering har begärts eller har ägt rum. I det aktuella målet väckte ett nederländskt bolag inför tysk domstol talan om fastställelse av att den i Tyskland hemmahörande svaranden inte korrekt har registrerats som innehavare av ett Beneluxvarumärke. EU-domstolen slog fast, bl.a. med hänvisning till sitt avgörande i saken Duijnstee (mål 288/82), att en talan, som varken avser immaterialrättighetens giltighet eller registrering utan endast rör frågan om vem som är innehavare av immaterialrättigheten, inte omfattas av den exklusiva behörighetsregeln, vilken inte ska ges mer vidsträckt tolkning än vad som krävs med hänsyn till dess målsättning att registrering eller

giltighet av en immateriell rättighet ska prövas av domstolar med en materiell och rättslig närhet till registret.

Artikel 23(1) i Bryssel I-förordningen (i relevant avseende motsvarande artikel 25(1) i Bryssel Ia-förordningen) tolkades i EU-domstolens dom den 28 juni 2017 i saken *Leventis* v. *Malcon (mål C-436/16)*. Ett avtal mellan två bolag innehöll en klausul som gav en engelsk domstol exklusiv behörighet för varje tvist som följde av avtalet eller hade samband därmed. Ett av bolagen, hemmahörande i Grekland, och dess två i Grekland bosatta företrädare (styrelsemedlem och generaldirektör) stämdes icke desto mindre av det andra bolaget inför grekisk domstol, som på grund av prorogationsavtalet avvisade talan mot bolaget men ansåg grekisk domsrätt föreligga i förhållande till företrädarna, vilka enligt kärandebolaget vara solidariskt ansvariga för skador härrörande ur deras påstådda brottsliga handlingar begångna vid utövandet av deras funktioner. EU-domstolen ställdes inför frågan huruvida talan mot företrädarna, trots att de inte var parter i prorogationsavtalet, omfattades därav. EU-domstolen besvarade denna fråga nekande, med hänvisning till att undantag från huvudregeln om svarandens forum skall tolkas restriktivt och att prorogationen i princip endast kan ha rättsverkan mellan de parter som har samtyckt till att ingå prorogationsavtalet. — Sistnämnda princip är inte utan undantag. En prorogationsklausul i ett konossement kan exempelvis med hänsyn till konossementets negotiabla karaktär normalt göras gällande även av och mot en senare förvärvare av konossementet, se Russ v. Nova (mål 71/83) och Coreck v. Handelsveem (mål C-387/98).

I saken *Apple Sales* v. *MJA (mål C-595/17)*, avgjord den 24 oktober 2018, hade ett irländskt bolag med en distributör ingått ett återförsäljaravtal innehållande en prorogationsklausul till förmån för irländska domstolar. Klausulen hänvisade inte bara till själva avtalet utan också till de förhållanden som följer därav. Distributören väckte trots detta skadeståndstalan inför franska domstolar avseende bl.a. missbruk av dominerande ställning (artikel 102 FEUF). Detta gav upphov till frågan om Bryssel I-förordningens artikel 23 (i relevanta avseenden motsvarande artikel 25 Bryssel Ia-förordningen) gör att prorogationsklausulen inte var tillämplig eftersom den inte uttryckligen hänvisade till tvister om ansvar på grund av överträdelser av konkurrensregler. EU-domstolen erinrade om sitt avgörande i saken CDC v. Akzo (mål C-352/13, se SvJT 2017 s. 553), där man kommit fram till att en prorogationsklausul som på ett abstrakt sätt (dvs. utan att nämna överträdelser av konkurrensrätten) hänvisar till tvister som kan uppkomma i avtalsförhållanden inte omfattar en tvist avseende utomobligatoriskt skadeståndsansvar till följd av en otillåten kartellsamverkan, eftersom sådana tvister inte rimligen kan förutses av den skadelidande vid tiden för klausulens tillkomst (den skadelidande deltar ju inte i kartellen utan endast negativt påverkas därav). Enligt den nya domen ska skadeståndstvister till följd av missbruk av dominerande ställning dock behandlas

annorlunda, eftersom sådana tvister inte kan anses överraskande då missbruket visar sig i parternas avtalsförhållanden. Att prorogationsklausulen inte uttryckligen hänvisar till tvister om ansvar på grund av överträdelser av konkurrensrätten hindrar därför inte att klausulen i dessa fall tillämpas i enlighet med artikel 23. EU-domstolen slog också fast att en sådan tillämpning inte förutsätter att en konkurrensmyndighet dessförinnan har konstaterat en överträdelse av konkurrensrätten. Sistnämnda slutsats följer enligt EU-domstolen av att artikel 102 FEUF har direkt effekt mellan enskilda och skapar rättigheter och skyldigheter som de nationella domstolarna måste genomdriva.

Hovrättsavgörandet *ND 2015 s. 1* (meddelat 2015 men publicerat först 2018) tolkar kravet i art. 23(1) Bryssel I-förordningen, motsvarande art. 25(1) i Bryssel Ia-förordningen, att prorogationsavtalet måste röra ”redan uppkommen tvist eller framtida tvister i anledning av ett bestämt rättsförhållande”. Käranden i målet krävde skadestånd från klassningssällskapet Lloyd’s för att han hade köpt ett fartyg i förlitan på felaktig fartygsinformation som han dessförinnan fått av klassningssällskapet. Lloyd’s gjorde jurisdiktionsinvändning och åberopade att parternas avtal innehöll en exklusiv prorogationsklausul till förmån för engelska domstolar avseende tvister i anledning av Lloyd’s tjänster. Detta avtal (”*Request for Marine Services*”) slöts visserligen först efter att den påstått felaktiga informationen hade lämnats, men Lloyd’s menade att informationen lämnats som en första tjänst under det kommande avtalet. Käranden hävdade däremot att informationen lämnats inom ett separat uppdrag och att prorogationsklausulen saknade retroaktiv verkan. Såväl tingsrätten som hovrätten avvisade kärandens talan. Enligt hovrätten var avtalet med prorogationsklausulen jämförligt med ett ramavtal innehållande generella villkor. Genom sin förfrågan till Lloyd’s rörande det specifika fartyget hade käranden bundit sig till avtalet och preciserat rättsförhållandet, så att kravet i art. 23 att prorogationsavtalet om framtida tvister ska anse ett bestämt rättsförhållande blivit uppfyllt.

Om s.k. tyst prorogation enligt artikel 24 i Bryssel I-förordningen (motsvarande artikel 26(1) i Bryssel Ia-förordningen) handlar EU-domstolens dom i saken *BMW* v. *Acacia (mål C-433/16)*, meddelad den 13 juli 2017. Ett italienskt företag som tillverkar kopior av bildelar stämde den tyska biltillverkaren BMW inför italiensk domstol och yrkade att domstolen skulle fastställa att käranden inte gjort intrång i BMW:s rättigheter enligt EU-förordning nr 6/2002 om gemenskapsformgivning och att BMW missbrukat sin dominerande ställning och ägnat sig åt illojal konkurrens. BMW invände i första hand att det inte hade delgetts stämningsansökan på ett giltigt sätt, men gjorde alternativt gällande att italienska domstolar saknade domsrätt och, i sista hand, att kärandens yrkanden skulle ogillas efter prövning i sak. Enligt kärandens mening hade BMW, genom att endast i andra hand bestrida den italienska domstolens behörighet, tyst godtagit italiensk domsrätt i

enlighet med artikel 24 Bryssel I-förordningen. Denna argumentation underkändes dock av EU-domstolen, enligt vilken den omständigheten att svaranden redan i sitt första svaromål otvetydigt invänt mot domstolens behörighet innebar att någon tyst prorogation inte hade skett, oavsett huruvida detta första svaromål även innehållit andra invändningar. EU-domstolen ansåg också att deliktforum enligt Bryssel I-förordningens artikel 5(3) på grund av de speciella domsrättsreglerna i den ovannämnda förordningen nr 6/2002 inte är tillämplig på fastställelsetalan om att det inte föreligger något intrång i gemenskapsformgivningen, utan att sådan talan ska föras i den medlemsstat där svaranden har hemvist. Såvitt gällde yrkanden om att domstolen ska fastställa BMW:s missbruk av dominerande ställning och illojal konkurrens, vilka endast kunde bifallas om även fastställelsetalan om att det inte förelåg intrång bifölls, uttalade EU-domstolen att de inte omfattades av Bryssel I-förordningens artikel 5(3) eftersom tillämpning av den artikeln skulle beröva de speciella domsrättsreglerna i förordning nr 6/2002 deras ändamålsenliga verkan.

Litispendensreglerna i artiklarna 27 och 30 Bryssel I-förordningen (motsvarande artiklarna 29 och 32(1) i Bryssel Ia-förordningen) blev den 4 maj 2017 föremål för EU-domstolens tolkning i saken *Hanse-Yachts* v. *Port D'Hiver (mål C-29/16)*. En tysk båttillverkare sålde en båt till ett bolag i Frankrike, som sedan sålde båten vidare till ett annat franskt bolag (SMCA). Efter det att båten 2011 drabbades av motorhaveri ansökte SMCA hos fransk domstol om utseende av en expert att uppta bevisning före en eventuell rättsprocess i sak. Efter att experten lämnade sitt utlåtande väckte SMCA i januari 2015 inför fransk domstol skadeståndstalan mot bl.a. den tyska båttillverkaren. Redan i november 2014, dvs. före SMCA:s stämning men efter dess ansökan om utseende av expert, väckte den tyske båttillverkaren dock inför en tysk domstol negativ fastställelsetalan med yrkande om fastställelse att SMCA inte hade någon skadeståndsfordran mot tillverkaren. Detta gav upphov till frågan om litispendens. Enligt förordningens artikel 30 skall talan normalt anses ha väckts vid en domstol när stämningsansökan eller ”motsvarande handling” har getts in till domstolen. EU-domstolen konstaterade att ett förfarande för bevisupptagning är fristående i förhållande till den efterföljande processen i sak, trots vissa kopplingar dem emellan. Ansökan om utseende av expert utgjorde därför inte en sådan ”motsvarande handling” som medförde litispendens i förhållande till talan i sak.

Litispendensfrågan aktualiserades också i saken *Schlömp* v. *Landratsamt (mål C-467/16)*, avgjord den 20 december 2017 genom EU-domstolens första dom rörande tolkning av Lugano II-konventionen av 2007 om domstols behörighet och om erkännande och verkställighet av domar på privaträttens område (se EUT 2009 L 147 s. 1). Konventionens relevanta artiklar 27 och 30 är dock i princip identiska med litispendensreglerna i Bryssel I- och Bryssel Ia-förordningarna och

domstolens tolkning är därför relevant även för dessa. En i Tyskland hemmahörande borgenär ansökte hos en schweizisk medlingsmyndighet om medling gentemot en i Schweiz hemmahörande gäldenär avseende krav på betalning. Efter att medlingsförsöket misslyckats väckte borgenären talan mot gäldenären i en schweizisk domstol, men under tiden mellan medlingsförfarandets inledande och talans väckande hade den sistnämnde vänt sig till en tysk domstol med en negativ fastställelsetalan avseende samma skuld. Detta gav upphov till frågan om huruvida medlingsansökan hos den schweiziska medlingsmyndigheten medförde litispendensverkan i förhållande till det tyska förfarandet. Svaret berodde på om ansökan hos medlingsmyndigheten kunde likställas med att talan väckts hos ”domstol” i konventionens mening. EU-domstolen påpekade att konventionens domstolsdefinition i artikel 62, enligt vilken uttrycket ”domstol” omfattar varje myndighet som av en konventionsstat utsetts som behörig i frågor som omfattas av konventionens tillämpningsområde, återspeglar ett funktionellt angreppssätt där en myndighet kvalificeras som domstol utifrån sina uppgifter snarare än utifrån dess formella kvalificering enligt nationell rätt. EU-domstolen noterade att medlingsförfarandet enligt den schweiziska civilprocesslagen är kontradiktoriskt och i princip obligatoriskt. Den dag då förfarandet inleddes hos den schweiziska medlingsmyndigheten fick därför i fråga om litispendens anses vara den dag då talan väcktes vid en domstol.

De två hovrättsbesluten *RH 2017:49* och *RH 2017:48* avser tvister mellan samma svenska aktiebolag rörande patent för samma uppfinningar. RH 2017:49 avgjordes först och resulterade i en avvisning av talan om kärandens rätt till rättigheter enligt vissa patentansökningar som svaranden gjort i USA och inom PTC-systemet (Patent Cooperation Treaty). Hovrätten hänvisade till registreringslandets exklusiva behörighet enligt Bryssel I-förordningens artikel 22(4) i tvister rörande registrering eller giltighet av bl.a. patent (motsvaras numera av artikel 24(4) Bryssel Ia-förordningen). Enligt hovrätten får denna reglering anses ge uttryck för internationellt vedertagna jurisdiktionsprinciper (jfr NJA 1994 s. 81) och hovrätten valde därför att följa den trots att stadgandet uttryckligen förutsätter att registreringslandet är en medlemsstat. Den aktuella tvisten avsåg visserligen inte registrering eller giltighet utan bara frågor som kan uppstå prejudiciellt i en sådan tvist, men även dylika prejudiciella frågor omfattas enligt EG-domstolens GAT-dom (mål C-4/03) av registreringslandets exklusiva behörighet. Svensk domsrätt saknades därför. I det anslutande målet RH 2017:48 väckte samma kärande talan mot samma svarande avseende samma uppfinningar, men denna gång rörde tvisten bättre rätt till patent enligt vissa europeiska patentansökningar. Hovrätten slog fast att avvisningsbeslutet i RH 2017:49 inte avsåg samma sak och hindrade därför inte ny prövning av svensk domsrätt, som befanns föreligga enligt 1 och 2 §§ lagen (1978:152) om svensk domstols behörighet i vissa mål på

patenträttens område. — I Bryssel Ia-förordningens artikel 24(4) har GAT-domen arbetats in i stadgandets text.

I EU-domstolens dom den 27 september 2017 i de förenade målen *Nintendo* v. *BigBen (C-24/16 och C-25/16)*, vars relevanta faktiska omständigheter sammanfattats i avsnitt 8 ovan, behandlas de speciella domsrättsreglerna i förordning nr 6/2002 om gemenskapsformgivning, vilka dock till en del hänvisar till Brysselreglerna (i detta fall, på grund av övergångsreglerna, Bryssel I-förordningen nr 44/2001). Den hänskjutande tyska domstolens domsrätt i förhållande till det tyska svarandebolaget grundade sig på artikel 82(1) i förordning 6/2000, som i princip hänvisar till domstolar i den medlemsstat där svaranden har hemvist. I förhållande till det franska svarandebolaget kunde den tyska domsrätten grundas på hänvisningen i samma förordnings artikel 79 till bl.a. Bryssel I-förordningens artikel 6(1) om talan mot flera svarande (motsvarande artikel 8(1) i den nya Bryssel Ia-förordningen). Med hänsyn till regleringens syften slog EU-domstolen fast att den tyska domstolen i princip var behörig att även gentemot det franska bolaget besluta om åtgärder mot intrång med verkan i hela EU, inklusive åtgärder mot andra handlingar än sådana som hade samband med leveranskedjan mellan de två svarandebolagen.

I *NJA 2018 s. 957* fick HD avgöra om Bryssel Ia-förordningen tillåter att en bestämmelse i den svenska rättegångsbalken, som utgör utfyllande rätt när en fråga inte besvaras av själva förordningen, kan leda till att en domstol blir behörig att pröva en tvist fastän den enligt förordningen inte skulle vara det. Talan avseende en avtalstvist väcktes vid Borås tingsrätt, som förelade den i Finland hemmahörande svaranden att inkomma med svaromål. Svaromålet, där svaranden bestred såväl svensk domsrätt som käromålet i sak, inkom dock för sent. Borås tingsrätt konstaterade att behörigheten skulle avgöras enligt Bryssel Ia-förordningens artikel 7(1) om s.k. uppfyllelseforum och avvisade käromålet eftersom den avtalade uppfyllelseorten låg inom Skaraborgs tingsrätts domsaga (artikel 7(1) reglerar inte bara domsrätt utan även lokal behörighet). Hovrätten ansåg att svensk domsrätt förelåg och att Skaraborgs tingsrätt egentligen var rätt domstol, men kom likväl fram till att målet skulle prövas av Borås tingsrätt då svarandens foruminvändning hade kommit in för sent. Efter att med hänvisning till tidigare avgöranden ha noterat att överklagandeförbudet enligt 54 kap. 7 § RB inte gäller domsrättsfrågor konstaterade HD att förordningens domsrättsregler ska tillämpas oberoende av om de åberopas av parterna eller inte och att artikel 26(1) om s.k. tyst prorogation inte får tillämpas på ett sätt som skulle äventyra förordningens syfte. HD påpekade att förordningen inte reglerar konsekvenserna av att en behörighetsinvändning gjorts i svaromålet som inkommit först efter den enligt den nationella processrätten föreskrivna tiden. HD fick därför avgöra om en tillämpning av 34 kap. 2 § RB, enligt vilken dröjsmålet medför att rätten att göra invändning förfaller, är förenlig med förordningens ändamål

att svaranden inte ska behöva svara vid domstol i en främmande stat utan att det har stöd i förordningens domsrättsregler. Enligt HD skulle tillämpning av 34 kap. 2 § RB i detta fall utvidga artikel 26(1) i strid med såväl dess lydelse som förordningens syfte. Eftersom uppfyllelseorten för avtalet låg inom Skaraborgs tingsrätts domsaga var endast den domstolen behörig och Borås tingsrätts avvisningsbeslut fastställdes. — HD:s ställningstagande är diskutabelt. Det kan tilläggas att HD avslog svarandens yrkanden om att begära förhandsavgörande från EU-domstolen, först och främst därför att frågan i första hand inte gällde tolkning av EU-rätten utan handlade om tillämpligheten av en nationell processrättslig bestämmelse i en i Bryssel Ia-förordningen oreglerad situation.

Det i och för sig felmotiverade hovrättsavgörandet *RH 2017:1*, som beskrivs i avsnitt 13 nedan, innehåller intressanta resonemang kring och tar ställning till frågan om hur svensk domstol ska gå till väga i sådana fall där svensk domsrätt föreligger men de sedvanliga interna forumreglerna inte tillhandahåller någon svensk lokalt behörig tingsrätt.

Europeiska människorättsdomstolens *Grand Chamber* kom den 15 mars 2018 i sin dom i saken *Nait-Liman* v. *Switzerland (application no. 51357/07)* fram till att varken europeiska människorättskonventionens artikel 6(1) om rätt till en rättvis rättegång eller den allmänna folkrätten förpliktade Schweiz att ta upp civilrättslig skadeståndstalan riktad mot en f.d. tunisisk inrikesminister med anledning av påstådd tortyr som käranden på svarandens order utsatts för i tunisiskt fängelse. Tvisten hade ingen relevant anknytning till Schweiz utom att käranden flera år efter den påstådda tortyren bosatt sig i Schweiz och blivit schweizisk medborgare, så att diskussionen handlade huvudsakligen om s.k. universell domsrätt respektive s.k. *forum necessitatis* i mål avseende ersättning för tortyroffer. Domstolen uttryckte stark sympati för tortyroffren och hopp om framtida rättsutveckling till deras fördel, men konstaterade, med tolv röster mot två, att någon plikt för staterna att ställa sina domstolar till förfogande för närvarande inte föreligger. En tredje dissident ansåg dessutom att klagomålet var *inadmissible* och överhuvudtaget inte borde ha prövats. — Domen hindrar naturligtvis inte att en konventionsstat frivilligt ger sina domstolar universell domsrätt i vissa fall. Sett ur svenskt perspektiv skulle en svensk skadeståndsdom grundad på universell domsrätt framstå som mindre meningsfull om den inte kunde verkställas. Har den utanför EU bosatte svaranden däremot egendom i Sverige kan en skadeståndstalan riktas mot honom med analogisk tillämpning rättegångsbalkens 10:3 (s.k. allmänt förmögenhetsforum), som inte kräver att någon av parterna är hemmahörande i Sverige eller att saken på något annat sätt har svensk anknytning. Bestämmelsen kan faktiskt uppfattas som just *forum necessitatis*, eftersom dess syfte är att förhindra det juridiska vakuum som skulle uppstå om Sveriges ovilja att i brist på internationellt åtagande verkställa utländska betalningsdomar inte kompenserades genom att bereda

fordringsägarna möjlighet att med hjälp av rättegångsbalkens 10:3 komma åt svarandens tillgångar här i riket. Något behov av svensk universell domsrätt föreligger därför inte enligt min uppfattning. Frågan är dock kontroversiell. Det hävdas ibland att tortyroffer värdesätter själva domstolsprövningen och domen oavsett om de resulterar i någon ekonomisk kompensation eller ej.

10 Erkännande och verkställighet av utländska avgöranden

EU-domstolens dom den 4 oktober 2018 i saken *Al Bosco (mål C-379/17)* handlar om verkställighet genom inteckning i fastighet i Tyskland av ett italienskt kvarstadsbeslut som av tysk domstol förklarats verkställbart i enlighet med artikel 38 i Bryssel I-förordningen nr 44/2001. Tysk processrätt föreskriver i 929 § *Zivilprozessordnung* en tidsfrist om en månad för att söka sådan verkställighet och frågan var om denna tidsfrist måste hållas även efter ett verkställbarhetsbeslut av avgörande som meddelats i en annan medlemsstat. EU-domstolen erinrade om att förordningen inte reglerar verkställigheten i egentlig mening, vilken fortsatt omfattas av den anmodade medlemsstatens nationella processrätt, låt vara att denna inte får tillämpas på ett sätt som äventyrar förordningens ändamålsenliga verkan. Den anmodade medlemsstatens bestämmelser om verkställighet ska tillämpas på samma sätt som de tillämpas på landets egna avgöranden. Att sökanden inte har iakttagit den tyska tidsfristen betyder därför ett hinder för verkställighet i Tyskland, trots att beslutet förblir verkställbart i ursprungsmedlemsstaten Italien. — Det finns ingen anledning att anse att EU-domstolens slutsats inte är relevant också för tillämpning av artikel 39 i Bryssel Ia-förordningen.

Avgöranden rörande undantagen från Bryssel Ia-förordningens tillämpningsområde enligt dess artikel 1 har beskrivits i avsnitt 9 eftersom de handlade om tillämpning av förordningens domsrättsregler, men de är i lika hög grad relevanta också när frågan gäller tillämpning av förordningens regler om erkännande och verkställighet.

11 Summariska processformer

EU-domstolen bekräftade den 9 mars 2017 i saken *Zulikarpašić* v. *Gajer (mål 484/15)* sitt ställningstagande samma dag i saken *Pula Parking* v. *Tederahn (mål C-551/15)* (se avsnitt 9 ovan), enligt vilket kroatiska notarier, som agerar i nationella förfaranden för verkställighet på grundval av en ”handling som äger vitsord”, inte omfattas av begreppet ”domstol”, denna gång vid tillämpning av förordning nr 805/2004 om införande av en europeisk exekutionstitel för obestridda fordringar. EU-domstolen prövade också om notaries verkställighetsbeslut kan utgöra en sådan officiell handling som kan intygas vara europeisk exekutionstitel i enlighet med förordningens artikel 3(1)(d). Domstolen kom fram till att även om kroatiska notarier är behöriga att upprätta officiella handlingar så kan dessa enligt förordningens artikel 3(1)(d) inte intygas vara europeiska exekutionstitlar om de inte uttryckligen

godkänts av gäldenären. Det är alltså inte tillräckligt att gäldenären inte framställt några invändningar.

Saken *Chudaś* v. *DA (mål C-66/17)*, avgjord av EU-domstolen den 14 december 2017, avsåg frågan huruvida ett verkställbart beslut om rättegångskostnaderna kan intygas vara en europeisk exekutionstitel i enlighet med förordning nr 805/2004 om införande av en europeisk exekutionstitel för obestridda fordringar. Enligt förordningens artikel 7 ska en dom intygas vara en europeisk exekutionstitel ”även” avseende däri inbegripet beslut avseende rättegångskostnaderna, men den i målet aktuella tredskodomen avsåg fastställelse av äganderätten till en bil, dvs. inte en obestridd fordran i förordningens mening. Enligt EU-domstolen framgår det av ordet ”även” att förordningen inte betraktar ett beslut om rättegångskostnaderna som ett självständigt avgörande. Den tillämpas således på rättegångskostnader endast när dessa är föremål för ett accessoriskt beslut intaget i en dom där huvudsaken omfattas av förordningen.

Samma förordning om europeisk exekutionstitel för obestridda fordringar var aktuell också i EU-domstolens dom den 28 februari 2018 i saken *Collect Inkasso* v. *Rain Aint (mål C-289/17)*. Frågan var huruvida ett beslut om betalningsföreläggande, som meddelats som tredskodom och delgivits gäldenären men ej bestridits av denne, kunde intygas vara en europeisk exekutionstitel trots att gäldenären inte har underrättats om adressen till den domstol till vilken svarsskriften skulle sändas, där gäldenären skulle infinna sig eller till vilken talan mot avgörandet kunde föras. EU-domstolen besvarade frågan nekande, med hänvisning till att minimikraven enligt förordningens artiklar 17(a) och 18(1)(b), avsedda att garantera rätten att gå i svaromål, inte blivit uppfyllda.

EU-domstolens dom den 22 november 2018 i saken *ZSE* v. *RG (mål C-627/17)* handlade om tillämpningsområdet av förordningen nr 861/2007 om inrättande av ett europeiskt småmålsförfarande. Enligt artiklarna 2(1) och 3(1) förutsätter förordningen att målet ska vara gränsöverskridande, vilket i sin tur förutsätter att åtminstone en av parterna har sitt hemvist eller sin vanliga vistelseort i en annan medlemsstat än domstolslandet. I det aktuella målet var såväl käranden som svaranden i ett slovakiskt domstolsförfarande hemmahörande i Slovakien, men ett tjeckiskt bolag önskade delta i rättegången i egenskap av intervenient eftersom den hade ett rättsligt intresse av utgången. EU-domstolen slog fast att det endast är käranden och svaranden som är parter i förordningens mening och att småmålsförordningen således inte var tillämplig i målet.

Se också EU-domstolens dom den 6 september 2018 i saken *Catlin* v. *O.K. Trans (mål C-21/17)*, avseende bl.a. delgivningskraven och följderna av bristande delgivning rörande ansökan om europeiskt betalningsföreläggande enligt förordningen nr 1896/2006. Domen behandlas i avsnitt 15 nedan.

12 Utlänningars processuella ställning

I EU-domstolens dom i saken *Šalplachta (mål C-670/15)*, meddelad den 26 juli 2017, tolkades direktiv 2003/8 om förbättring av möjligheterna till rättslig prövning i gränsöverskridande tvister genom fastställande av gemensamma minimiregler för rättshjälp i sådana tvister. En i Tjeckien bosatt kärande väckte vid tysk domstol talan mot ett tyskt företag. I samband därmed ansökte han även om tysk rättshjälp, bl.a. avseende kostnader för översättning till tyska av för prövning av rättshjälpsansökan nödvändiga kompletterande handlingar rörande hans inkomst och förmögenhet. Detta gav upphov till frågan om den rättshjälp som beviljas i den medlemsstat där domstolen är belägen även ska omfatta dylika översättningskostnader. EU-domstolen påpekade att en rättshjälpssökande enligt direktivet kan välja mellan att lämna in ansökan till den behöriga myndigheten i den egna hemvistmedlemsstaten eller att lämna den direkt till den behöriga myndigheten i domstolsmedlemsstaten. Direktivets artikel 8(b), enligt vilken kostnaden för översättning av rättshjälpsansökan och nödvändiga kompletterande handlingar ska täckas av hemvistmedlemsstaten, gäller bara när ansökan lämnas in till myndigheterna ”i den medlemsstaten”. Lämnas ansökan direkt till myndigheterna i domstolsmedlemsstaten ska dylika kostnader enligt EU-domstolen omfattas av rättshjälpen i domstolsmedlemsstaten. En annan tolkning skulle strida mot direktivets målsättningar och göra möjligheten att erhålla rättshjälp för dessa kostnader beroende av sökandens processval.

I *NJA 2017 s. 857* hade underinstanserna avvisat två amerikanska bolags talan eftersom de inte godtog den säkerhet som bolagen ställt enligt lagen (1980:307) om skyldighet för utländska kärande att ställa säkerhet för rättegångskostnader. Bolagen gjorde i HD gällande bl.a. att de borde ha beretts tillfälle att ställa kompletterande säkerhet innan deras talan avvisades. HD noterade att lagens krav på säkerhet i sig inte stred mot rätten till domstolsprövning enligt Europakonventionens artikel 6(1), men att lagen ska tillämpas så att den inte försvårar att föra talan i vidare utsträckning än vad som krävs för att lagens ändamål ska tillgodoses. Strikt tolkad hindrar lagtexten visserligen inte ett avvisande utan att käranden dessförinnan fått besked om vad det är för fel med den ställda säkerheten, men den hindrar inte heller att man beaktar kärandens befogade intresse och genom ett föreläggande bereder honom tillfälle att komplettera säkerheten. Avvisningsbeslutet undanröjdes därför av HD, som i motiveringen gjorde flera intressanta uttalanden, såsom att en garanti utställd av ett brittiskt försäkringsbolag utgjorde en godtagbar säkerhet, eftersom det i fråga om ett bolag med säte inom EU inte finns något utrymme för att fästa avseende vid bolagets nationalitet. Att den ställda säkerheten var gemensam för båda kärandebolagen var inte heller ett hinder. Såvitt gällde säkerhetens storlek förklarade HD med hänvisning till sitt avgörande NJA 2014 s. 669 (se SvJT 2015 s. 617) att beräkningen normalt och med viss marginal

ska bygga på antagandet att tvisten prövas i sak i två instanser och att talan förs på ett kvalificerat sätt mot gängse ombudsersättning. Hänsyn ska också tas till alla andra relevanta faktorer, såsom målets komplexitet, tvistebeloppet, kostnaderna för bevisningen, kärandens sätt att föra sin talan och möjliga processuella tvistefrågor.

13 Insolvensrätt

Saken *Vinyls* v. *Mediterranea (mål C-54/16)*, avgjord av EU-domstolen den 8 juni 2017, rörde tolkning av artikel 13 i 2000 års insolvensförordning nr 1346/2000 (motsvarande artikel 16 i den omarbetade insolvensförordningen nr 2015/848), av vilken framgår att återvinning, trots att den har stöd i konkurslandets lag, inte får ske om den som haft vinning av den angripna handlingen visar att handlingen omfattas av lagen i en annan medlemsstat och denna lag inte gör det möjligt att angripa handlingen på något sätt. I det aktuella målet rörde det sig om återvinning av betalningar som konkursgäldenären, ett italienskt bolag, före konkursen gjort till ett annat italienskt bolag med anledning av ett avtal mellan de två bolagen. Trots att avtalet inte hade någon anknytning till annat land än Italien hade parterna bestämt att avtalet var underkastat engelsk rätt. I samband därmed ställdes EU-domstolen inför flera frågor. En fråga var vilket lands lag som skulle tillämpas på formen och fristen för återvinningssvarandens invändning mot återvinningstalan liksom på frågan huruvida den nationella domstolen kunde tillämpa artikel 13 på eget initiativ. Enligt EU-domstolen omfattas dessa spörsmål, vilka inte regleras i artikeln, i enlighet med principen om medlemsstaternas processuella autonomi av domstolslandet processregler, som dock inte får vara mindre förmånliga än reglerna avseende liknande situationer underkastade domstolslandets rätt (likvärdighetsprincipen) och inte heller får göra det orimligt svårt att utöva de rättigheter som följer av EU-rätten (effektivitetsprincipen). Den andra frågan gällde vem som ska styrka att den tillämpliga lagens villkor för återvinning inte är uppfyllda. EU-domstolen bekräftade på denna punkt den fördelning av bevisbördan som framgick av dess dom i saken Nike v. Sportland (mål C-310/14, se SvJT 2017 s. 567–568). Mest intressant är dock EU-domstolens svar på frågor avseende betydelsen av att engelsk rätt i detta fall valts av parterna själva trots att avtalet i alla övriga avseenden var rent italienskt. Domstolen noterade att artikel 13, i egenskap av *lex specialis*, äger förtur framför Romreglerna om tillämplig lag för avtalsförpliktelser och att svaret därför ska sökas endast i insolvensförordningen och de syften som den eftersträvar. Eftersom artikel 13 inte innehåller någon undantagsbestämmelse jämförlig med Rom I-förordningens artikel 3(3) kan parternas val av annan medlemsstats lag göras gällande trots att avtalet helt saknar internationell karaktär. Domstolen tillade dock att detta inte gäller om lagvalet skett på ett bedrägligt sätt eller genom missbruk, såsom när huvudsyftet varit att uppnå en otillbörlig fördel, vilket det ankommer på den nationella domstolen att

kontrollera. — Det sistnämnda förbehållet åsyftar tydligen bl.a. en situation där parterna valt en viss rättsordning enkom för att komma undan konkurslandets återvinningsregler. Det är anmärkningsvärt att parternas subjektiva avsikt med lagvalet kan negativt påverka borgenärerna, för vilka denna avsikt normalt inte är synlig.

EU-domstolens dom den 9 november 2017 i saken *Tünkers France* v. *Expert France (mål C-641/16)* rörde artikel 3(1) i 2000 års insolvensförordning, vilken enligt domstolens praxis avsåg icke blott behörighet att inleda ett insolvensförfarande utan även behörighet att pröva varje talan som är omedelbart hänförlig till insolvensförfarandet och har ett nära samband med detta (i den nya insolvensförordningen nr 2015/848 framgår detta uttryckligen av dess artikel 6). Ett företag, som av ett tyskt bolags konkursförvaltare förvärvade en del av konkursgäldenärens verksamhet, kontaktade konkursgäldenärens kunder och uppmanade dem att i fortsättningen vända sig till förvärvaren för att göra sina beställningar. En fransk exklusiv distributör ansåg detta utgöra illojal konkurrens och väckte inför fransk domstol skadeståndstalan mot förvärvaren. Denne gjorde dock jurisdiktionsinvändning och menade att talan skulle prövas av den tyska domstol vid vilken insolvensförfarandet hade inletts, vilket gav upphov till frågan huruvida en sådan skadeståndstalan kunde anses vara omedelbart hänförlig till insolvensförfarandet och hade ett nära samband med detta. EU-domstolen erinrade om att det första av dessa två kriterier åsyftade talans rättsliga grund, dvs. om talan grundade sig på allmänna privat- och handelsrättsliga regler eller på undantagsregler som är specifika för insolvensförfaranden. Vad gäller det andra kriteriet var det styrkan i sambandet mellan talan och insolvensförfarandet som enligt EU-domstolen var avgörande. Inget av de två kriterierna ansågs uppfyllt i målet, eftersom talan inte grundade sig på bestämmelser som är specifika för insolvensförfaranden och dess omedelbara samband med gäldenärens insolvens upphört efter att rättigheten övergått till förvärvarens förmögenhetsmassa. — Även om domen handlade om tolkningen av artikel 3(1) i 2000 års insolvensförordning utgick domstolen från den etablerade tolkningen av insolvensundantaget i Bryssel I-förordningen nr 44/2001, eftersom luckor och överlappningar mellan de två förordningarnas tillämpningsområden ska undvikas. Omfattas talan av Brysselreglerna undantas den således automatiskt från insolvensförordningen.

En liknande fråga om gränsdragning mellan Bryssel Ia-förordningens och insolvensförordningens tillämpningsområden prövades i EU-domstolens dom den 20 december 2017 i saken *Valach* v. *Waldviertler Sparkasse (mål C-649/16)*. Målet rörde skadeståndstalan riktad mot ledamöter i en borgenärskommitté utsedd för ett slovakiskt bolag som var föremål för slovakiskt rekonstruktionsförfarande. Ledamöterna påstods ha vållat aktieägarna och med bolaget samarbetande företag skada genom att utan tydlig motivering ha avvisat rekonstruktionsplanen, vilket medförde att rekonstruktionsförfarandet misslyckats och

bolaget försatts i konkurs. I motsats till Tünkers-målet (se ovan) kom EU-domstolen i detta fall fram till att talan grundade sig på nationella bestämmelser om insolvensförfaranden och hade ett direkt och nära samband med sådant förfarande. På grund av det insolvensrättsliga undantaget i Bryssel Ia-förordningens artikel 1(2)(b) omfattades talan således inte av Bryssel Ia-förordningens domsrättsregler. — Utan att det uttryckligen sägs i domslutet betyder domen att talan föll inom insolvensförordningens tillämpningsområde.

EU-domstolens dom den 6 juni 2018 i saken *Tarragó da Silveira* v. *Massa Insolvente da Espírito Santo (mål C-250/17)* avser tolkning av artikel 15 i 2000 års insolvensförordning, som stadgar att verkningar av ett insolvensförfarande på en pågående rättegång beträffande egendom eller rättighet över vilka gäldenären inte längre äger rådighet regleras uteslutande av lagen i den medlemsstat där rättegången pågår. Detta utgör ett undantag från huvudregeln i förordningens artikel 4, enligt vilken insolvensförfarandets verkningar i princip bestäms av lagen i den medlemsstat inom vars territorium insolvensförfarandet inletts. Medan det i en portugisisk domstol pågick en process mot ett luxemburgiskt bolag avseende betalning av bolagets skuld till en i London bosatt borgenär försattes bolaget i konkurs i Luxemburg (det rörde sig således om ett s.k. huvudkonkurs som i princip omfattade tillgångar i hela EU). Detta gav upphov till frågan om huruvida artikel 15 endast avser rättegångar om bestämd egendom eller rättighet eller även omfattar processer avseende betalningsförpliktelser. EU-domstolen noterade att insolvensförordningens olika språkversioner inte är likalydande, men att bestämmelsens sammanhang och syften inte medger annan tolkning än att dess tillämpningsområde inte är begränsat till enbart processer rörande bestämd egendom eller rättighet. Den omfattar således även en fastställelsetalan avseende gäldenärens betalningsförpliktelse. Insolvensförfarandets verkningar på pågående verkställighetsförfaranden omfattas däremot inte av artikel 15. — I artikel 18 i den nya insolvensförordningen nr 2015/848 har formuleringen ”egendom eller rättighet över vilka gäldenären inte längre äger rådighet” ersatts med ”egendom eller rättighet som ingår i den egendom som insolvensförfarandet avser”.

I saken *Feniks* v. *Azteca (mål C-337/17)* fick EU-domstolen den 4 oktober 2018 avgöra om en s.k. *actio pauliana*, i vissa avseenden liknande återvinning, omfattas av insolvensförordningens domsrättsregler eller av domsrättsreglerna i Bryssel Ia-förordningen. Se närmare därom i avsnitt 9 ovan.

EU-domstolens dom den 14 november 2018 i saken *Wiemer & Trachte* v. *Tadzher (mål C-296/17)* behandlade frågan om huruvida artikel 3(1) i 2000 års insolvensförordning, vilken anses ge huvudkonkurslandets domstolar behörighet att pröva bl.a. återvinningstalan mot svarande hemmahörande i ett annat medlemsland (se t.ex. EU-domstolens dom i saken Seagon, C-339/07), ska tolkas så att denna behörighet är

exklusiv, dvs. att den hindrar återvinningstalans väckande i svarandens hemvistland. EU-domstolen besvarade denna fråga jakande, med den huvudsakliga motiveringen att man bör hindra parternas forum shopping. Ett tyskt bolags tyska konkursförvaltare fick således inte väcka återvinningstalan i en bulgarisk domstol mot en svarande med hemvist i Bulgarien. — Frågan om exklusiviteten av konkurslandets behörighet att pröva talan som är en direkt följd av insolvensförfarandet och har ett nära samband med denna har lämnats obesvarad i artikel 6 i den omarbetade insolvensförordningen nr 2015/848, men detta nya avgörande avseende 2000 års insolvensförordning torde betyda att sådan behörighet även enligt den nya förordningen är exklusiv. På grund av domslutets formulering är det dock inte säkert huruvida detta gäller även när återvinningssvaranden är hemmahörande utanför EU och/eller när det rör sig om ett insolvensförfarande med territoriellt begränsad verkan (se båda insolvensförordningarnas artikel 3(2)).

Hovrättsavgörandet *RH 2017:1* handlade, såvitt är av intresse här, om svensk domsrätt att pröva en för svenskt konkursbos räkning förd återvinningstalan riktad mot ett norskt bolag. Hovrätten utgick ifrån att sådan talan enligt 4 kap. 19 § konkurslagen (1987:672) får prövas av allmän domstol som enligt allmänna regler, dvs. forumreglerna i 10 kap. rättegångsbalken, är behörig att pröva tvisten. Hovrätten menade att dessa forumregler, vilka i första hand reglerar den lokala behörigheten, när inte annat stadgas analogt tillämpas också för att avgöra om det föreligger svensk domsrätt. Trots att de forumregler som käranden åberopat (10 kap. 4 och 8 §§ rättegångsbalken) enligt hovrätten inte var tillämpliga ansåg hovrätten likväl svensk domsrätt föreligga med hänvisning till HD:s resonemang i NJA 2013 s. 22 (se SvJT 2015 s. 618–619). För att ett mål ska kunna prövas i Sverige krävs det dock enligt hovrätten därutöver att någon svensk domstol är lokalt behörig, vilket i det aktuella fallet inte hade stöd i 10 kap. rättegångsbalken. Denna fråga om lokal behörighet prövades inte i 2013 års rättsfall. Hovrätten ansåg sig med hänvisning till litteraturen och NJA 1980 s. 188 vara skyldig att när svensk domsrätt föreligger tillhandahålla en behörig tingsrätt och resonerade kring tre alternativa lösningar. Alternativ ett vore att medelst analogisk tillämpning av 2 § kompletteringslagen (2014:912) anse Stockholms tingsrätt fungera som allmänt reservforum. Alternativ två vore att anse konkursdomstolen vara behörig att pröva återvinningstalan. Alternativ tre vore att anse den domstol som har den närmaste anknytningen till tvisten eller parterna vara behörig. Hovrätten valde, bl.a. av effektivitetsskäl, alternativ två och ansåg konkursdomstolen (Alingsås tingsrätt) vara behörig att pröva återvinningstalan. — Trots att domslutet blev korrekt är hovrättens motivering felaktig. Hovrätten förbiså EU-domstolens avgörande i saken Schmid v. Hertel (mål C-328/12, se SvJT 2015 s. 618–619), av vilket framgår att svensk domsrätt, trots att Norge inte är med i EU, borde ha grundats på artikel 3(1) i EU:s insolvensförordning nr 1346/2000 (motsvarande

framgår numera av artikel 6(1) i den omarbetade insolvensförordningen nr 2015/848, eftersom återvinningstalan är en direkt följd av insolvensförfarandet och har ett nära samband därmed). Frågan om lokalt behörig tingsrätt besvaras idag av 12 § lagen (2017:473) med kompletterande bestämmelser till 2015 års insolvensförordning.

14 Erkännande och verkställighet av utländska skiljedomar

I *NJA 2017 s. 198* rörde det sig om verkställighetsansökan avseende ett avgörande meddelat i Ryssland av *Arbitration Court of Saint Petersburg*. Fastän det inte uttryckligen framgår av skiljeförfarandelagen (1999:116) och den bakomliggande New York-konventionen från 1958, slog HD fast att man vid prövningen av sådana ansökningar *ex officio* måste försäkra sig om att det verkligen är frågan om en skiljedom. Detta ska enligt HD i princip avgöras enligt den rättsordning som gäller för skiljedomen eller skulle ha gällt för denna om det hade varit fråga om en skiljedom. När den åberopade handlingen framstår som en utländsk skiljedom, så får det anses ankomma på motparten att ange skäl för motsatsen. I det aktuella fallet hade HD dock från allmänt tillgängliga källor inhämtat att det som i avtalets tvistlösningsklausul och i det ryska avgörandet benämndes *Arbitration Court*, trots vad som angavs i den svenska översättningen, i verkligheten inte är en skiljedomstol utan en regional domstol för kommersiella mål och en del av det ryska statliga domstolsväsendet. Ansökan om verkställighetsförklaring avvisades därför. — Den aktuella exklusiva tvistlösningsklausulen, som hänvisade till *Arbitration Court of Saint Petersburg*, kan måhända likställas med ett prorogationsavtal och den ryska domen — förutsatt att vissa andra förutsättningar är uppfyllda — skulle i så fall kunna läggas till grund för en svensk tingsrättsdom (se NJA 1973 s. 628).

I *NJA 2018 s. 291* avslog HD ett ryskt bolags ansökan om verkställighetsförklaring av en rysk skiljedom. Domstolen noterade att en utländsk skiljedom, som grundar sig på ett skiljeavtal, visserligen ska erkännas och verkställas i Sverige i enlighet med 53 § lagen (1999:116) om skiljeförfarande, men att undantag ska göras enligt 54 § 2 mom. om den part mot vilken skiljedomen åberopas inte varit i stånd att utföra sin talan i skiljeförfarandet. I den aktuella saken hade det svenska svarandebolaget inte följt skiljenämndens uppmaningar att ge in svaromål, men situationen var ganska speciell. Efter uppmaningarna meddelade parterna att de hade för avsikt att förlikas och begärde att förhandlingen skulle skjutas upp, vilket gjorde att det inte längre fanns anledning för svaranden att inkomma med något svaromål. När det sedan visade sig att parterna inte kunde nå en förlikning avgjorde skiljenämnden tvisten utan att svaranden fått skäligt rådrum med att förbereda sig i sakfrågan och åberopa bevisning. Därmed förelåg det, även med beaktande av att svaranden utan framgång klandrat skiljedomen i Ryssland, hinder mot att erkänna och verkställa skiljedomen i Sverige.

NJA 2018 s. 323, avseende verkställighet av en norsk skiljedom, är huvudsakligen av konkurrens- och skiljemannarättsligt intresse, men rör även tolkning av 55 § lagen (1999:116) om skiljeförfarande, enligt vilken en utländsk skiljedom inte erkänns eller verkställs om domstolen finner att den innefattar prövning av en fråga som enligt svensk lag inte får avgöras av skiljemän eller att det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen att erkänna eller verkställa skiljedomen. Den norska skiljedomen upprätthöll ett konkurrensbegränsande villkor i parternas avtal (bl.a. genom att utdöma skadestånd för brott mot villkoret) och den tappande parten invände att verkställighet av skiljedomen därför skulle strida mot 2 kap. 1 § konkurrenslagen (2008:579). HD konstaterade att skiljedomen avsåg verksamhet i Sverige som var underkastad tvingande svensk konkurrensrätt (inklusive EU-rätten) men att konkurrensrättens civilrättsliga verkningar mellan parterna ändå får prövas av skiljemän enligt 1 § sista st. skiljeförfarandelagen. Den aktuella tvisten uppfyllde således kravet på skiljedomsmässighet, detta även om skiljenämnden skulle ha bedömt den konkurrensrättsliga frågan fel. Skiljedomen kunde dock vara oförenlig med grunderna för den svenska rättsordningen genom att upprätthålla ett handlande som är konkurrensrättslig otillåtet. Den restriktivitet och det uppenbarhetskrav som i allmänhet gäller vid en tillämpning av *ordre public*-undantaget bör enligt HD inte gälla när en skiljedoms förenlighet med den tvingande konkurrensrätten sätts i fråga och något större krav på kränkningens allvar bör inte ställas. Eftersom de konkurrensrättsliga aspekterna av tvisten inte berörts i själva skiljedomen ansåg sig HD tvungen att göra en egen och fristående prövning därav men kom (med två dissidenter) fram till att något verkställighetshinder inte förelåg i detta fall. — HD:s sänkning av tröskeln för *ordre public*-förbehållets tillämpning i fall av utländsk skiljedoms oförenlighet med tvingande konkurrensrätt synes strida mot ordalydelsen av 55 § 2 mom. skiljeförfarandelagen, som uttryckligen uppställer ett uppenbarlighetskrav. Det är för övrigt tveksamt om just *ordre public* är det rätta instrumentet för att upprätthålla konkurrensrätten i dessa sammanhang.

NJA 2018 s. 504 avsåg verkställighet i Sverige av en i Serbien meddelad skiljedom. Frågan som HD fick ta ställning till var huruvida en part genom sitt agerande i samband med skiljeförfarandet förlorat sin rätt att åberopa en omständighet som enligt parten utgjorde hinder mot verkställigheten. Den aktuella svenska parten hade, trots att den underrättats om skiljeförfarandet, förblivit passiv och medverkat varken vid utnämningen av skiljeman eller i skiljeförfarandet i övrigt. Det var först i det svenska verkställighetsförfarandet som den svenska parten invände att skiljeförfarandet och utnämningen av skiljemannen inte överensstämde med skiljeavtalet. HD konstaterade att varken den svenska lagen (1999:116) om skiljeförfarande eller den bakomliggande New York-konventionen från 1958 har någon uttrycklig regel om

verkningarna av parts passivitet, men att det finns ett stort antal avgöranden från olika länder där domstolar även utan stöd i uttrycklig bestämmelse därom ogillat sådana invändningar mot verkställighet som kunde ha förts fram under själva skiljeförfarandet. En part kan inte spara sådana invändningar för det fall den förlorar skiljeförfarandet. — Avgörandet är fullt rimligt. Av särskilt intresse är HD:s inställning att den svenska lagen om skiljemän är avsedd att överensstämma med New York-konventionen och att man vid bedömningen bör beakta även utländsk rättspraxis och de principer som är förankrade i UNCITRAL:s modellag.

15 Gränsöverskridande delgivning

I EU-domstolens dom den 2 mars 2017 i saken *Henderson* v. *Novo Banco (mål C-354/15)* rörde det sig om tolkning av EU:s delgivningsförordning nr 1393/2007. En portugisisk domstol delgav en i Irland hemmahörande svarande stämningsansökan genom en rekommenderad försändelse med mottagningsbevis. Eftersom beviset inte skickades tillbaka begärde domstolen upplysningar från den portugisiska postoperatören, vilken uppgav att brevet enligt den irländska postoperatörens dataregister blivit överlämnat till adressaten/svaranden. Då denne varken inställt sig eller hört av sig biföll domstolen kärandens talan. Svaranden överklagade detta avgörande och hävdade att delgivningen enligt portugisisk rätt var ogiltig eftersom han inte tagit emot delgivningsskrivelsen och inte heller genom ett standardformulär i förordningens bilaga II blivit informerad om att han hade rätt att vägra att ta emot delgivning av en handling som avfattats enbart på portugisiska. Enligt EU-domstolen får nationell rätt inte föreskriva att underlåtenhet att överlämna formuläret medför att delgivningen blir ogiltig, utan det åligger det mottagande organet att avhjälpa denna brist genom att så snart som möjligt överlämna formuläret i enlighet med förordningen. Beträffande postdelgivningen uttalade EU-domstolen att den kan vara giltig även utan mottagningsbevis om detta ersatts av en annan handling, under förutsättning att handlingen erbjuder motsvarande garantier, vilket det ankommer på den nationella domstolen att förvissa sig om. Handlingen behöver inte ha överlämnats till adressaten personligen, under förutsättning att den överlämnats till en vuxen person som i egenskap av familjemedlem eller anställd befinner sig i adressatens stadigvarande bostad, med mindre att adressaten styrker att han faktiskt inte har fått kännedom om förfarandet, inte har kunnat identifiera yrkandena och grunderna för talan och inte har getts tillräcklig tid för att kunna förbereda sitt svaromål. — I balansgången mellan svarandens rättigheter och processens effektivitet synes EU-domstolen välja en kompromiss som mindre tar hänsyn till uppfyllande av delgivningsformaliteter än till svarandens faktiska möjligheter att tillvarata sina rättigheter.

EU-domstolens dom den 6 september 2018 i saken *Catlin* v. *O.K. Trans (mål C-21/17)* handlar om bristande delgivning av ansökan om europeiskt betalningsföreläggande enligt förordning nr 1896/2006. Ett tjeckiskt bolag ansökte hos tjeckisk domstol om dylikt betalningsföreläggande riktat mot ett företag i Tyskland. Efter att föreläggande utfärdats och den frist för bestridande som föreskrivs i förordningens artikel 16(2) har gått ut ansökte det tyska företaget om förnyad prövning enligt artikel 20(2), med motiveringen att det inte hade upplysts, på det sätt som föreskrivs i artikel 8(1) i EU:s delgivningsförordning nr 1393/2007, om sin rätt att vägra att ta emot handlingen då denna inte var åtföljd av en översättning till ett språk som mottagaren förstod. Delgivningsförordningens artikel 8(1) föreskriver att sådan upplysning ges på ett standardformulär i förordningens bilaga II, vilket inte skett. Tjeckisk domstol avslog det tyska företagets ansökan med hänvisning till att förordningen nr 1896/2006 inte stadgar vare sig att denna brist medför att betalningsföreläggandet blir ogiltigt eller att den utgör grund för en förnyad prövning. EU-domstolen konstaterade att förordningens artikel 27 uttryckligen hänvisar till delgivningsförordningen, vilken alltså avgör delgivningsfrågor även när det gäller europeiska betalningsförelägganden. Underlåtenhet att bifoga standardformuläret i delgivningsförordningens bilaga II gör dock inte delgivningsförfarandet ogiltigt, utan bristen ska avhjälpas genom att formuläret överlämnas. Innan det har skett har betalningsföreläggandet inte blivit verkställbart och svarandens frist för att lämna in ett bestridande har inte börjat löpa. Någon anledning att tillämpa artikel 20 i förordningen 1896/2006, som handlar om förnyad prövning efter att denna frist har löpt ut, fanns således inte.

Behandlade rättsfall (hänvisningarna avser avsnitt):

AD (Arbetsdomstolens domar)

AD 2018 nr 78	7

EU-domstolen

C-354/15, *Henderson* v. *Novo Banco*	15
C-484/15, *Zulikarpašić* v. *Gajer*	9, 11
C-499/15, *W, V* v. *X*	2, 5
C-507/15, *Agro* v. *Petersime*	6
C-541/15, *Freitag*	2
C-551/15, *Pula Parking* v. *Tederahn*	9, 11
C-670/15, *Šalplachta*	12
C-24/16 och 25/16, *Nintendo* v. *BigBen*	8, 9
C-29/16, *HanseYachts* v. *Port D'Hiver*	9
C-54/16, *Vinyls* v. *Mediterranea*	13
C-106/16, *Polbud*	2
C-168/16, *Nogueira* v. *Crewlink*	9
C-169/16, *Moreno Osacar* v. *Ryanair*	9
C-194/16, *Bolagsupplysningen* v. *Svensk Handel*	9
C-218/16, *Kubicka*	6
C-249/16, *Kareda* v. *Benkö*	9
C-274/16, *flightright* v. *Air Nostrum*	9
C-283/16, *M.S.* v. *P.S.*	5
C-340/16, *KABEG* v. *MMA*	9
C-341/16, *Hanssen* v. *Prast-Knipping*	9
C-368/16, *Assens Havn* v. *Navigators Management*	9
C-372/16, *Sahyouni* v. *Mamisch*	3
C-433/16, *BMW* v. *Acacia*	9
C-436/16, *Leventis* v. *Malcon*	9
C-447/16, *Becker* v. *Hainan Airlines*	9
C-448/16, *Barkan* v. *Air Nostrum*	9
C-467/16, *Schlömp* v. *Landratsamt*	9
C-498/16, *Schrems* v. *Facebook Ireland Ltd.*	9
C-558/16, *Mahnkopf*	4, 6
C-560/16, *E.ON* v. *Dědouch*	9
C-565/16, *Saponaro och Xylina*	5
C-641/16, *Tünkers France* v. *Expert France*	9, 13
C-649/16, *Valach* v. *Waldviertler Sparkasse*	9, 13
C-673/16, *Coman* v. *Inspectoratul General*	3
C-1/17, *Petronas* v. *Guida*	9
C-20/17, *Oberle*	6
C-21/17, *Catlin* v. *O.K. Trans*	11, 15
C-27/17, *flyLAL* v. *Starptautiska lidosta*	9
C-64/17, *Saey* v. *Lusavouga*	9
C-66/17, *Chudaś* v. *DA*	11
C-67/17, *Iliev* v. *Ilieva*	4, 9
C-83/17, *KP* v. *LO*	5
C-88/17, *Zurich Insurance* v. *Abnormal*	9
C-106/17, *Hofsoe* v. *LVM*	9
C-111/17, *OL* v. *PQ*	2, 5
C-214/17, *Mölk* v. *Mölk*	5

C-250/17, *Tarragó da Silveira* v. *Massa Insolvente da Espírito Santo* 13
C-289/17, *Collect Inkasso* v. *Rain Aint* 11
C-296/17, *Wiemer & Trachte* v. *Tadzher* 13
C-304/17, *Löber* v. *Barclays Bank* 9
C-306/17, *Nothartová* v. *Boldizsár* 9
C-308/17, *Grekland* v. *Kuhn* 9
C-335/17, *Valcheva* v. *Babanarakis* 5
C-337/17, *Feniks* v. *Azteca* 9
C-379/17, *Al Bosco* 10
C-478/17, *IQ* v. *JP* 5
C-512/17, *HR* 2, 5
C-595/17, *Apple Sales* v. *MJA* 9
C-604/17, *PM* v. *AH* 5
C-627/17, *ZSE* v. *RG* 11
C-85/18, *CV* v. *DU* 5
C-325/18 och C-375/18, *Hampshire City Council* v. *C.E.* 5
C-393/18, *UD* v. *XB* 2, 5

Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna
Application no. 51357/07, *Nait-Litman* v. *Switzerland* 9
Applications nos. 26431/12 m.fl., *Orlandi and others* v. *Italy* 3

ND (Nordiske domme i sjøfartsanliggender)
ND 2015 s. 1 9

NJA (Nytt Juridiskt Arkiv I)
NJA 2017 s. 168 1, 4
NJA 2017 s. 198 14
NJA 2017 s. 430 5
NJA 2017 s. 857 12
NJA 2017 N 6 1, 4
NJA 2018 s. 291 14
NJA 2018 s. 323 1, 14
NJA 2018 s. 504 14
NJA 2018 s. 957 9

RH (Rättsfall från hovrätterna)
RH 2017:1 9, 13
RH 2017:48 9
RH 2017:49 9